Центральноукраїнський національний технічний університет
Економічний факультет
Кафедра «Міжнародних економічних відносин»

«Допущено до захисту»
Зав. кафедрою МЕВ
д.е.н., професор

_____ Іван МИЦЕНКО
«____» _____ 2024 р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
за другим (магістерським) рівнем вищої освіти

на тему:

«Аналіз способів зрівноваження переваг та небезпек від торгівлі України на міжнародному ринку»

Виконала здобувачка вищої освіти
_2_ курсу, групи МЕВ-23м-1
ОПП «Міжнародна економіка та бізнес»
спеціальності 292 «Міжнародні економічні відносини»
_____ Захарова В.С.
«____» _____ 2024 р.

Керівник роботи
д.е.н., професор
_____ Іван МИЦЕНКО
«____» _____ 2024 р.

Рецензент _____
_____

м. Кропивницький

Анотація

Аналіз способів зрівноваження переваг та небезпек від торгівлі України на міжнародному ринку. – Рукопис.

Кваліфікаційна робота на здобуття вищої освіти ступеня «магістр» за освітньо-професійною програмою «Міжнародна економіка та бізнес» зі спеціальності 292 «Міжнародні економічні відносини» − Центральноукраїнський національний технічний університет. − Кропивницький. − 2024.

У магістерській роботі узагальнено теоретичні аспекти визначення сутності міжнародної торгівлі та її значущості для економічного розвитку держав. Проведено систематизацію підходів до виявлення ризиків і загроз у сфері зовнішньої торгівлі. Запропоновано методику оцінки збалансованості переваг і ризиків у зовнішній торгівлі країни. Проаналізовано рівень збалансованості географічної та товарної структури зовнішньої торгівлі України. Вивчено вплив цієї збалансованості на економічне зростання країни. Розроблено практичні інструменти для максимізації вигод євроінтеграції з метою поліпшення торговельного балансу України. Окреслено шляхи розширення географії ринків збуту для оптимізації товарної структури українського експорту.

Ключові слова: зовнішня торгівля, торговельний баланс, переваги та загрози, експорт, імпорт, географічна диверсифікація, товарна структура

Anotation

Analysis of Ways to Balance the Advantages and Dangers of Ukraine's Trade on the International Market. − Manuscript.

Qualification work on obtaining a higher education degree "Master" in the educational-professional program " International Economy and Business " in the specialty "International Economic Relations". − 2024.

The master's thesis summarizes the theoretical aspects of defining the essence of international trade and its significance for the economic development of countries. It systematizes approaches to identifying risks and threats in the area of foreign trade. A methodology for assessing the balance of advantages and risks in a country's foreign trade is proposed. The study analyzes the level of balance in the geographical and commodity structure of Ukraine's foreign trade and examines the impact of this balance on the country's economic growth. Practical tools are developed to maximize the benefits of European integration in order to improve Ukraine's trade balance. The paper outlines ways to expand market geography to optimize the commodity structure of Ukrainian exports.

Key words: foreign trade, trade balance, advantages and threats, export, import, geographical diversification, commodity structure

Зміст

ВСТУП 6

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ПОЗИТИВНИХ ТА НЕГАТИВНИХ АСПЕКТІВ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ ДЛЯ ЕКОНОМІКИ КРАЇНИ…… 9

1.1. Значимість міжнародної торгівлі та її вагомість для економічного зростання держав …… 9

1.2. Вигоди та небезпеки в області міжнародної торговельних відносин серед держав …… 13

1.3. Методологія оцінювання зрівноваження переваг та небезпек у міжнародній торгівлі держав ……. 20

Висновки до розділу…… 27

РОЗДІЛ 2. МІЖНАРОДНА ТОРГІВЛЯ УКРАЇНИ: ПРИВАБЛИВІ РЕЗУЛЬТАТИ ТА НЕБЕЗПЕКИ ДЛЯ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ …… 29

2.1. Рівень зрівноваження основних даних міжнародної торгівлі України 29

2.2. Оцінювання зрівноваження геополітичної та товарної побудови міжнародної торгівлі України …… 36

2.3. . Ефект зрівноваження міжнародної торгівлі на економічний розвиток України …….. 46

Висновки до розділу……. 54

РОЗДІЛ 3. ЗАСОБИ І СПОСОБИ УДОСКОНАЛЕННЯ ЗРІВНОВАЖЕННЯ МІЖНАРОДНОЇ ТОРГІВЛІ УКРАЇНИ ……. 56

3.1 Засоби підвищення позивних факторів євроінтеграції для удосконалення торговельного зрівноваження України …… 55

3.2. Напрямки збільшення міжнародних ринків для зрівноваження товарної структури експорту України …… 62

Висновки до розділу……. 71

ВИСНОВКИ…… 73

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ…….. 76

ВСТУП

Актуальність теми. Зовнішня торгівля є ключовою умовою розвитку будь-якої країни, забезпечуючи стабільне економічне зростання, збільшення національного доходу та сприяючи зменшенню диспропорцій у рівнях економічного розвитку. Кожна держава прагне вибудовувати міжнародні відносини так, щоб максимально збільшити баланс економічних, соціальних і політичних переваг. Українська зовнішня торгівля переважно орієнтована на ринки розвинених країн, більшість з яких входять до складу Європейського Союзу. Такий напрямок має свої переваги, зокрема географічну близькість і товарну комплементарність, але водночас створює низку ризиків для економіки України.

З одного боку, серед торговельних партнерів України є держави з високим рівнем доходу на душу населення, політично стабільні, надійні у виконанні платіжних зобов'язань і з низькими рівнями торгових ризиків. З іншого боку, ці країни часто демонструють низькі темпи економічного зростання, зменшення споживчого попиту через несприятливі демографічні тенденції, а також стабільну протекціоністську політику щодо третіх країн.

Лібералізація світових ринків капіталу та перенесення засобів виробництва створюють можливості для скорочення витрат і збільшення прибутковості підприємств, що займаються міжнародним бізнесом. Експортна діяльність є важливим чинником розвитку зовнішньої торгівлі, однак зарубіжні ринки часто супроводжуються високими економічними та політичними ризиками, які можуть перевищувати отримані вигоди.

Таким чином, аналіз переваг і загроз, які отримує українська економіка у процесі зовнішньої торгівлі, є важливим завданням для формування ефективної Експортної стратегії України та посилення конкурентоспроможності вітчизняних експортерів на міжнародних ринках.

Метою роботи є обґрунтування засобів для забезпечення балансу між перевагами та загрозами, що виникають у процесі зовнішньої торгівлі України. Відповідно до поставленої мети сформульовано такі завдання:

- узагальнити теоретичні основи розуміння сутності міжнародної торгівлі та її ролі в економічному розвитку держав;
- систематизувати підходи до визначення ризиків і загроз у сфері зовнішньої торгівлі;
- розробити методику оцінювання збалансованості переваг і ризиків у зовнішній торгівлі країни;
- проаналізувати ступінь збалансованості географічної структури зовнішньої торгівлі України;
- оцінити збалансованість товарної структури зовнішньої торгівлі України;
- визначити вплив збалансованої зовнішньої торгівлі на економічний розвиток України;
- запропонувати інструменти для максимізації вигод євроінтеграційного процесу з метою покращення торговельного балансу країни;
- обґрунтувати напрями диверсифікації географічних ринків для покращення товарної структури українського експорту.

Об'єктом дослідження виступає зовнішня торгівля України.

Предметом дослідження є процес збалансування переваг і загроз зовнішньої торгівлі України в контексті забезпечення стійкого розвитку національної економіки.

Методи дослідження. Основою дослідження стали теоретико-методичні положення теорії міжнародних відносин, міжнародної торгівлі, економічного зростання, інституційної теорії та теорії євроінтеграції. Застосовано як загальнонаукові, так і спеціалізовані методи:

- Елементарно-теоретичний аналіз і синтез – для дослідження теоретичних основ і ролі міжнародної торгівлі у стимулюванні економічного розвитку.
- Логічний метод, індукція та дедукція – для узагальнення ризиків і загроз, які виникають під час участі країни в міжнародній торгівлі.

- Аналіз і синтез – для розробки методичного підходу до оцінки впливу збалансованості зовнішньої торгівлі на економічне зростання.
- Структурно-динамічний аналіз і графічний метод – для оцінки балансу географічної та товарної структури зовнішньої торгівлі України.
- Метод множинної лінійної регресії – для визначення впливу зовнішньоторговельної збалансованості на економічний розвиток країни.
- Інституційний аналіз – для розробки інструментів максимізації переваг від євроінтеграції та підвищення конкурентоспроможності українського експорту на глобальних ринках.

Робота складається зі вступу, трьох розділів та висновків. Основний зміст роботи викладений на 81 сторінці. Робота містить 16 таблиць, 5 рисунків, 6 формул. Список використаної літератури налічує 59 джерел та розміщений на 6 сторінках.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ПОЗИТИВНИХ ТА НЕГАТИВНИХ АСПЕКТІВ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ ДЛЯ ЕКОНОМІКИ КРАЇНИ

1.1. Значимість міжнародної торгівлі та її вагомість для економічного зростання держав

Міжнародна торгівля є важливим фактором для економічного розвитку, оскільки розширення її обсягів стимулює економічне зростання, яке необхідне для покращення соціально-економічних показників. Участь у глобальних ринках, як через експорт, так і через імпорт, надає можливість країнам отримувати фінансові ресурси, технології та послуги, що сприяють вдосконаленню виробничих можливостей у таких секторах, як сільське господарство, промисловість і сфера послуг. Це є ключовим аспектом структурної трансформації економіки, коли країна розвиває і посилює свої виробничі та експортні можливості.

Прикладом ефективності такої трансформації є країни Східної та Південно-Східної Азії, які змогли досягти значного економічного зростання завдяки розбудові конкурентоспроможних галузей. Спочатку вони розвивали традиційні галузі, такі як сільське господарство та виробництво текстилю, після чого переходили до трудомістких і, згодом, високотехнологічних секторів, таких як електроніка [1]. Таке зростання експорту зазвичай стає можливим завдяки стратегічному відкриттю торгівлі та сприятливій державній політиці, що посилює позитивні ефекти від торгівлі на економічний і соціальний розвиток.

За даними Світового банку, у період з 1990 по 2017 роки країни, що розвиваються, значно збільшили свою частку у світовому експорті – з 16% до 30% [2]. Це зростання міжнародної торгівлі частково сприяло зниженню глобального рівня бідності з 36% до 9%. Важливо зазначити, що не всі країни отримують однакові вигоди від збільшення зовнішньої торгівлі, але загалом торгівля сприяє економічному розвитку, що підтверджується значним

скороченням бідного населення на приблизно 1 мільярд осіб за останні десятиліття.

Економічне зростання є ключовою умовою для зменшення бідності, особливо для країн із низьким рівнем доходів. У випадку достатнього зростання ВВП на душу населення бідність може знижуватися через перерозподіл доходів. Проте, у країнах з низьким доходом тільки перерозподільні заходи не здатні ефективно подолати бідність. Замість цього потрібне зростання доходів кожного громадянина за рахунок підвищення продуктивності праці, що відображається у ВВП на душу населення [1].

Сутність міжнародної торгівлі полягає в обміні товарами між країнами, що дозволяє державам експортувати надлишкову продукцію та імпортувати товари, які вони не можуть виробляти або виробництво яких є дорожчим всередині країни [3]. Торгівля відкриває доступ до більш широкого асортименту товарів і технологій, що сприяє економічному зростанню, особливо для країн, що розвиваються. Така торгівля розглядається багатьма економістами як "гра з позитивною сумою", де обидві сторони отримують вигоду.

З кінця 1990-х років серед вчених з'явився консенсус щодо позитивного впливу відкритої торгівлі на економічне зростання у країнах, що розвиваються. Наприклад, дослідження Дж. Сакса, А. Уорнера, Дж. А. Франкеля та Д. Ромера підтвердили, що країни з високим рівнем відкритості до міжнародної торгівлі зазвичай мали вищі темпи економічного зростання [4, 5]. Вплив відкритості торгівлі вивчався на прикладі 122 країн, і було виявлено, що країни, що активно торгують, зростають швидше, ніж країни з протекціоністською політикою. Інші дослідження також підтвердили, що відкритість торгівлі сприяла підвищенню доходів у багатьох країнах, таких як 63 держави у 1985 році [6].

Дослідження Р. Кавуссі показало, що країни, які розвиваються, з середнім і низьким рівнем доходу досягають високих темпів економічного зростання за рахунок зростання експорту, хоча цей ефект зменшується зі зростанням рівня розвитку [7]. Цей висновок був підтриманий Х. Ченері та А. Страутом, які

встановили, що з 1950 року жодна країна з високим рівнем експорту не зазнавала тривалого падіння темпів економічного зростання [8]. Це підтверджує, що економічне зростання у країнах, що розвиваються, суттєво залежить від експорту.

На прикладі Нігерії було продемонстровано, що зростання не нафтового експорту призводило до зростання реального ВВП на 1,4% у період з 1960 по 1983 рр., що свідчить про необхідність підтримки та сприяння експорту [9]. М. Обадан також підкреслив значення торгівлі для економічного зростання та зменшення бідності [10]. Т. Авокусе зазначає, що зростання попиту на експортну продукцію може сприяти зростанню економіки через підвищення зайнятості та доходів [11].

Сучасні емпіричні дослідження на основі динамічної панелі показали значний зв'язок між торгівлею і зростанням економіки в 70 країнах, що розвиваються [12]. Важливою є ідея часових лагів у реалізації торговельних вигод, про яку говорили Д. Долар та А. Край. Вони відзначили, що відкритість до торгівлі прискорює економічне зростання, хоча цей ефект може проявлятися не миттєво, а протягом десятиліть, що слід враховувати в довгостроковій економічній політиці [13].

Так, висновки цих досліджень доводять, що відкритість до торгівлі позитивно впливає на економічне зростання, особливо у країнах, що розвиваються, хоч і з певною часовою затримкою, та вказують на необхідність обґрунтованої економічної політики, яка сприяє експорту для досягнення сталого розвитку.

Досвід Китаю є яскравим прикладом того, як міжнародна торгівля сприяє економічному зростанню. Дослідження Ліня Дж. та Лі Ю. виявило, що експорт не лише напряму сприяв зростанню ВВП, але й мав непрямий вплив через стимулювання внутрішнього споживання, інвестицій, державних витрат та імпорту. Аналіз показав, що зростання експорту на 10% сприяло збільшенню ВВП на 1% у 1990 році [14]. Сан П. і Хешматі А., вивчаючи вплив торгівлі на продуктивність регіонів Китаю, також відзначили позитивний ефект

міжнародної торгівлі, особливо у Східному регіоні Китаю, де темпи економічного розвитку були найвищими завдяки доступу до динамічних переваг торгівлі, тоді як західні та центральні регіони відставали [15].

Канал доходу від міжнародної торгівлі дозволяє країнам використовувати надлишки продукції на експорт, що не лише підвищує дохідну базу економіки, а й сприяє покращенню умов для виробництва. Торгівля розширює асортимент і покращує якість товарів на внутрішньому ринку, роблячи їх доступними за нижчими цінами, особливо для товарів, які країна не може ефективно виробляти самостійно. Покращення доступу до імпортних ресурсів і технологій знижує виробничі витрати та забезпечує умови для розвитку нових галузей.

Через доступ до більшої кількості товарів і послуг, таких як медичне обладнання, ліки, продукти харчування та екологічні товари, торгівля безпосередньо покращує якість життя громадян. Успішний експорт та імпорт екологічно чистих товарів і послуг також підтримують стійкі та соціально справедливі методи виробництва, які поступово поширюються між країнами. Це показує, як міжнародна торгівля створює умови для довгострокового сталого розвитку, який включає не лише економічний, але й соціальний та екологічний аспекти [1].

Торгова політика є визначальним фактором, який впливає на обсяги міжнародної торгівлі та економічне зростання країн. Лібералізація торгівлі здатна знижувати рівень бідності, оскільки зниження імпортних тарифів і бар'єрів призводить до зниження цін на важливі товари, такі як продукти харчування, і підвищує реальні доходи населення. Доступ до дешевших імпортних ресурсів підвищує добробут населення, стимулюючи зростання попиту на трудомісткі експортні товари, що збільшує зайнятість та заробітну плату. Таким чином, в короткостроковій перспективі лібералізація торгівлі безпосередньо сприяє покращенню економічного добробуту.

Проте існують також ризики: лібералізація може призвести до зниження попиту на неконкурентоспроможне внутрішнє виробництво, що супроводжується скороченням робочих місць і потребою в перекваліфікації

робітників. Важливо, щоб уряди враховували ці наслідки, підтримуючи найбільш вразливі групи населення та забезпечуючи баланс між відкритістю ринку й економічною стабільністю. Після 1990-х років, коли лібералізація перебувала в центрі політичних дебатів, середні імпортні тарифи знизилися, проте зросло значення нетарифних бар'єрів і послуг у світовій торгівлі, що додає нових викликів. Крім того, волатильність на товарних ринках, витрати на логістику та зростаюча роль двосторонніх і регіональних угод створюють більш складну систему стимулів, що не завжди відповідає багатостороннім домовленостям [16].

Міжнародна торгівля стала важливою частиною зовнішніх економічних відносин і забезпечує країнам доступ до інвестицій, новітніх технологій та якісних імпортних товарів за вигідними цінами. Крім цього, вона сприяє інтернаціоналізації виробництва, передачі технологій та розвитку людського капіталу, що дозволяє країнам ефективніше використовувати наявний потенціал, знижуючи вплив внутрішніх криз на економічне зростання.

Участь країн у глобальній економіці потребує виваженого підходу, який би враховував як переваги, так і ризики міжнародної торгівлі. Це вимагає постійного моніторингу та адаптації національних економічних стратегій для забезпечення сталого розвитку та балансу між позитивними і негативними наслідками інтернаціоналізації.

1.2. Вигоди та небезпеки в області міжнародної торговельних відносин серед держав

Участь у міжнародному поділі праці формує спеціалізацію національної економіки, що дозволяє країні зосередитися на виробництві товарів, які можуть бути виготовлені з використанням факторних переваг, таких як ресурси, праця чи технології. Завдяки спеціалізації країна має можливість виробляти конкурентоспроможні товари, які за якістю і ціною перевершують аналоги з інших країн, що сприяє експорту надлишків. Це розширює виробничі

потужності та підвищує якість виробництва, стимулюючи економічне зростання.

Однією з основних вигод від спеціалізації є можливість експортувати товари з відносною перевагою, отримуючи валютну виручку, яка потім використовується для імпорту товарів, які важко або неефективно виробляти всередині країни [17, с. 228]. Обмін дозволяє задовольняти внутрішній попит на товари та послуги, доступні лише за кордоном, та забезпечує доступ до різноманітного асортименту товарів. Відмінності у відносних цінах на вітчизняні та іноземні товари дозволяють споживачам використовувати переваги цієї різниці, що дає можливість країні споживати більше, ніж виробляти [18, с. 20].

Спеціалізація, своєю чергою, сприяє ефективному розподілу ресурсів та адаптації виробничої структури до умов вільної торгівлі. Це оптимізує використання наявних ресурсів і дозволяє підвищити загальний рівень виробництва. Втручання держави в торгівлю через політику обмежень може спотворити ринкові сигнали і порушити ефективний розподіл ресурсів, що, на думку економістів, знижує загальний добробут країни економіки шляхом зниження торгових бар'єрів зазвичай позитивно впливає на виробництво і споживання, розширюючи доступ до ресурсів і товарів та підвищуючи рівень добробуту.

Отже, міжнародна торгівля та спеціалізація посилюють ефективність виробництва і споживання в економіці, сприяють економічному зростанню, а також забезпечують більший асортимент товарів та послуг для споживачів.

Теорія міжнародної торгівлі визначає спеціалізацію як ключовий елемент для підвищення економічної ефективності. Вільна торгівля сприяє зосередженню країни на тих видах діяльності, в яких вона має відносну перевагу, що дозволяє досягати максимальних вигод усім учасникам торгівлі [19, с. 40-41]. Країна, користуючись своїми порівняльними перевагами, може перерозподіляти виробничі ресурси на користь галузей, які є більш

ефективними, що особливо важливо для розвитку високотехнологічних секторів.

Відповідно до класичної теорії, яку розвинув Д. Рікардо, наявність відносних відмінностей у витратах на виробництво товарів є достатньою умовою для отримання вигоди від торгівлі. Країни, які володіють надлишком певних факторів виробництва, зазвичай отримують порівняльну перевагу у виробництві тих товарів, які найбільше залежать від цих факторів [20] . Згідно з цим принципом, країна має порівняльну перевагу у виробництві товару, якщо вона виробляє його з нижчими альтернативними витратами.

Історичний приклад Японії ілюструє, як порівняльна перевага та інтеграція у світову торгівлю можуть позитивно впливати на економічний розвиток [20]. З часів відкриття торгівлі у 19 столітті країна змогла швидко розвинути виробництво і технології, завдяки чому збільшила свій добробут та стала важливим учасником світового ринку.

Участь у міжнародній торгівлі дозволяє країнам імпортувати товари, виробництво яких всередині країни є економічно невигідним, і натомість спеціалізуватися на експорті продукції, у виробництві якої вони мають конкурентні переваги. Завдяки масштабуванню виробництва собівартість товарів знижується, що дозволяє продавати їх за більш конкурентними цінами. Класична теорія також підкреслює роль мобільності робочої сили, яка при зниженні зайнятості у певних галузях може бути спрямована на підтримку експорту, що дозволяє зберігати загальну зайнятість і підвищувати добробут країни [17, с. 230].

Спеціалізація в міжнародній торгівлі не лише знижує середні витрати, але й є умовою для досягнення ефекту масштабу, що особливо помітно у довгостроковій перспективі. Коли країна зосереджується на виробництві певних товарів, у яких має переваги, це сприяє ефективнішому використанню факторів виробництва, знижуючи середню собівартість. Водночас розширення ринків збуту через міжнародну торгівлю дозволяє виробникам отримувати

додатковий попит, що створює стимули для нарощування виробничих потужностей і зменшення витрат на одиницю продукції [22, с. 80].

Ефект масштабу виникає, коли довгострокові середні витрати знижуються в міру зростання обсягу виробництва за стабільних цін на ресурси та наявності технологічних знань. Це дає змогу повніше використовувати виробничі потужності та досягати рентабельності, особливо у великих масштабах виробництва [23, с. 69-70].

Однак доступ до ефекту масштабу може бути обмеженим у випадку невеликого внутрішнього ринку, де попит не є достатньо високим для підтримання вигідного рівня виробництва. В таких умовах міжнародна торгівля відкриває нові можливості для розширення ринку за межами країни, що дозволяє виробникам отримати додаткові вигоди. Таким чином, ефект масштабу є важливим стимулом для участі у міжнародному ринку, адже з доступом до зовнішніх ринків збільшується обсяг виробництва та зайнятість, що сприяє загальному економічному зростанню [24].

Міжнародна торгівля, особливо участь у глобальних ланцюгах створення вартості (ГЛСВ), приносить численні переваги, серед яких підвищення продуктивності, доступ до сучасних технологій та інвестицій, а також розширення асортименту товарів і послуг для споживачів за вигіднішими цінами. Участь у ГЛСВ дозволяє країнам спеціалізуватися на виробництві окремих компонентів замість кінцевої продукції, що знижує витрати та підвищує конкурентоздатність. До того ж, міжнародна торгівля сприяє поширенню екологічних технологій, адаптуючи виробництво до вимог щодо кліматичних змін.

Проте з розвитком глобалізації виникають і ризики, такі як втрата робочих місць у промисловості розвинених країн, екологічні загрози та перебої у постачанні стратегічних товарів. Це часто стимулює країни до підвищення торговельних бар’єрів і субсидування важливих галузей [25]. Наприклад, у 2022 році через перебої в постачанні продовольства з України багато країн обмежили

експорт пшениці та інших продуктів, що спричинило подорожчання та загрозу глобальної продовольчої кризи.

Попри тривалий процес лібералізації торгівлі, обговорення щодо зв'язку між відкритістю економіки, економічним зростанням та розподілом доходів триває. Дослідження показують, що країни, орієнтовані на зовнішні ринки, зазвичай демонструють швидше економічне зростання, особливо якщо їх експорт є високоякісним і диверсифікованим. У країнах з низьким рівнем диверсифікації та переважанням сировинного експорту економічне зростання може залишатися низьким, а залежність від декількох ринків експорту та технологічного імпорту збільшує вразливість.

Для розвитку відкритої економіки з урахуванням національної економічної безпеки важливо враховувати баланс між інтеграцією в глобальну економіку та збереженням внутрішніх ресурсів, здатних забезпечити стійкість держави до зовнішніх ризиків. Як відзначає Біла С., відкритість економіки сприяє розвитку, створюючи умови для зростання продуктивності, прискорення науково-технічного прогресу та сприяє реструктуризації національної економіки, що в цілому підвищує конкурентоспроможність країни [26, с. 13]. Водночас, згідно з теорією безпеки соціально-економічних систем, абсолютний рівень економічної безпеки залишається недосяжним через теоретичну природу цього показника [27, с. 71-72] .

Зі зростанням відкритості країни національна економіка стає вразливішою до зовнішніх чинників, що проявляється через ризики, які можуть бути визначені як:

- Політичний тиск з боку світового співтовариства – це може включати санкції, ембарго та антидемпінгові розслідування, що впливають на економічні зв’язки.
- Залежність від критичного імпорту – наприклад, енергетичних ресурсів, що підвищує уразливість у разі коливань цін або політичної нестабільності постачальників.

- Невизначеність прогнозування – особливо для економік, які залежать від експорту природних ресурсів, що може спричинити коливання економічної стабільності.
- Агресивна конкуренція на світових ринках – це стосується демпінгових цін та інших стратегій, спрямованих на витіснення конкурентів.
- Набуття статусу сировинного придатку – коли країна значною мірою експортує сировину, але імпортує готову продукцію, що гальмує розвиток власної промисловості та залежність від зовнішніх технологій» [28] .

Таким чином, ефективне управління зовнішньоекономічною політикою країни має базуватися на балансуванні між вигодами від відкритої економіки та мінімізацією зовнішніх ризиків для підтримки стійкого економічного зростання та економічної безпеки.

Негативні чинники, що впливають на економічну безпеку в зовнішній торгівлі, є важливим аспектом, який досліджують економісти для збереження стабільності та захисту внутрішньої економіки. Зокрема, Бабець І. та Миценко І. наголошують на таких загрозах, як нераціональна структура експорту, яка зменшує конкурентоспроможність і стійкість економіки, імпортна залежність, що веде до втрати частини внутрішніх ринків, а також проблеми зростання зовнішнього боргу, які посилюють залежність від зовнішніх кредиторів [29, с. 38]. Коковський Л. додатково підкреслює важливість збалансованого платіжного балансу, вказуючи на негативні наслідки від'ємного сальдо зовнішньої торгівлі, яке підвищує уразливість економіки до фінансових криз [30].

Ефективним засобом протидії є впровадження «широкого базового балансу», який включає сальдо поточного рахунку та прямих іноземних інвестицій. Додатне значення цього показника сигналізує про перевищення валютних надходжень від експорту і ПІІ над потребами у фінансуванні імпорту, що забезпечує більшу стійкість платіжного балансу.

Нижче у таблиці 1.1 можна узагальнити основні загрози, їх наслідки та потенційні засоби протидії, виділені на основі поглядів науковців:

Таблиця 1.1

Сутність загроз, що виникають в сфері зовнішньої торгівлі, та засоби протидії

Сутність загрози	Наслідки для економіки	Засоби протидії
Від'ємне сальдо зовнішньої торгівлі	Збільшення зовнішнього валового та державного боргу; знецінення національної валюти в період несприятливих зовнішніх умов; втрата внутрішнього ринку та підвищення залежності від імпорту	Розвиток внутрішнього ринку; розроблення державних програм стимулювання імпортозаміщення; плавна девальвація національної грошової одиниці
Висока експортна залежність	Зростання залежності економіки країни від зовнішньої кон'юнктури на експортних ринках, світових цін; нерозвиненість внутрішнього ринку; зростання вартості імпорту	Розвиток внутрішнього ринку та імпортозаміщення; пошук резервів для споживання експортних товарів в середині країни
Висока імпортна залежність	Втрата внутрішнього ринку та скорочення вітчизняного виробництва	Розвиток внутрішнього ринку та імпортозаміщення; девальвація національної грошової одиниці
Низька частка інноваційної продукції в експорті	Нераціональна структура експорту; послаблення міжнародної конкурентоспроможності країни	Створення пільгових умов для розвитку інноваційного сектору економіки.
Сировинна структура експорту	Технологічна відсталість економіки; нераціональна структура економіки	Стимулювання розвитку обробних галузей промисловості; створення умов для інноваційного розвитку економіки; встановити обмеження на експорт сировини
Обмеженість вибору партнерів, постачальників необхідної продукції	Залежність країни від зовнішньоекономічної та митної політики країни-партнера; ризик перенесення економічної кризи з країни-партнера; посилення залежності країни від імпорту товарів	Державна підтримка диверсифікації експорту; диверсифікація імпортних поставок

Джерело: складено за [29; 30]

Державна політика у сфері зовнішньоекономічної діяльності справді відіграє важливу роль у підтримці економічної безпеки, особливо для країн із низьким рівнем економічного розвитку. Така політика дозволяє балансувати між перевагами від участі у міжнародних угодах та необхідністю захисту національних інтересів. Міжнародні угоди, як-от договори про вільну торгівлю або преференційні угоди, забезпечують ширший доступ до ринків і сприяють припливу інвестицій, що створює передбачуване інституційне середовище, важливе для розвитку торгівлі та залучення ПІІ.

Участь у міжнародних торговельних угодах для країн з асиметричними економіками потребує гнучкого підходу та спеціальних умов. Наприклад, у рамках Світової організації торгівлі країни, що розвиваються, можуть мати

спеціальний і диференційований режим, який дозволяє уникнути виконання певних зобов'язань, що є важливим для підтримки їх економічної стабільності. Однак, в умовах протекціонізму з боку розвинених країн, що підтримують своїх виробників через субсидії, країни з меншими економіками стикаються з труднощами у збереженні конкурентоспроможності [24]. Вони часто не мають достатніх ресурсів для підтримки національного виробництва на рівні, який дозволив би конкурувати на рівних умовах із країнами, що надають державну підтримку.

Розвиток регіональних торговельних угод також може стати ефективним інструментом для зниження залежності від коливань глобальних ринків. Такі угоди сприяють зниженню вартості переміщення товарів завдяки спрощенню митних процедур, покращенню інфраструктури та зменшенню бар'єрів для торгівлі. Підключення до глобальної торговельної системи та створення сприятливих умов для експорту можуть допомогти країнам отримати доступ до необхідних товарів, які є критичними для їх економічного розвитку, забезпечуючи водночас зростання національної економічної безпеки.

1.3. Методологія оцінювання зрівноваження переваг та небезпек у міжнародній торгівлі держав

Основними підходами до оцінки збалансованості зовнішньої торгівлі є аналіз динаміки торговельного балансу країни, визначення найбільш стабільних товарних груп за зміною структури експорту та імпорту, а також ступінь географічної диверсифікації експорту. Наприклад, Гавриленко Н. і Широкий Г. для оцінки збалансованості зовнішньої торгівлі України використовували показники структури зовнішньої торгівлі за товарами (частки основних груп у загальному обсязі експорту й імпорту, темпи їх зміни) та географічної структури (частки основних країн-партнерів у загальних обсягах торгівлі, динаміка зміни [31]. Однак, цей метод не дозволяє повністю оцінити збалансованість переваг і ризиків для країни від зовнішньої торгівлі.

З позиції оцінки переваг і ризиків участі в міжнародній торгівлі важливою є збалансованість національних інтересів у зовнішньоторговельній сфері та соціально-економічних пріоритетів країни. Ярчук Т., вводячи поняття «зовнішньоторговельних інтересів», що відображають ефективність міжнародної діяльності, пропонує систему показників та їх граничні значення для оцінки вигід країни від зовнішньої торгівлі (табл. 1.2). Зокрема, показники відкритості економіки свідчать про здатність країни отримувати вигоди від зовнішньої торгівлі шляхом ефективного використання внутрішніх ресурсів і імпортних товарів для подальшого збільшення експорту конкурентоспроможної продукції.

Таблиця 1.2

Критерії досягнення національних інтересів у зовнішній торгівлі

№	Опис зовнішньоторговельних інтересів	Критерії оцінки
1	Збалансованість структури зовнішньої торгівлі	коефіцієнт відкритості економіки – відношення зовнішньоторговельного обороту до ВВП (тенденція до зростання), експортна квота – відношення експорту до ВВП (тенденція до зростання)
2	Позитивне сальдо зовнішньої торгівлі	коефіцієнт покриття експорту імпортом (більше 1) коефіцієнт імпортної залежності (не більше 15%)
3	Ефективність товарної структури експорту	зростання експорту наукоємних, високотехнологічних товарів та послуг (динаміка зростання високотехнологічних товарів в структурі експорту)
4	Інвестування в експортоорієнтовані галузі промисловості	позитивна динаміка зростання обсягів інвестицій в експортоорієнтовані галузі

Джерело: складено за [32]

Коефіцієнт покриття імпорту експортом є показником збалансованості зовнішньої торгівлі. Якщо цей коефіцієнт перевищує 1, то сальдо зовнішньоторговельного балансу є позитивним, що свідчить про достатні валютні надходження від експорту для придбання критично важливих імпортних товарів і послуг. Імпортна залежність країни визначається співвідношенням обсягу імпорту до ВВП, який не повинен перевищувати 15% для забезпечення національної безпеки в обсягах імпорту товарів і послуг [33].

Для оцінки збалансованості вигод і ризиків від зовнішньої торгівлі важливим є порівняння фактичних показників з критеріальними обмеженнями.

Це дозволяє розробляти відповідні державні політичні інструменти для підвищення ефективності національного виробництва та покращення умов міжнародних угод. У цьому контексті варто звернути увагу на систему відносних показників, яка базується на співвідношенні експорту, імпорту та ВВП, а також на критерії оцінки, запропоновані Пилютою М. (табл. 1.3).

Таблиця 1.3

Показники зовнішньої торгівлі країни та критерії їх оцінки

Показник	Критерії	Пояснення
1. Сальдо зовнішньоторговельного балансу	+	Економіка країна експортоорієнтована
	–	Економіка країни імпортозалежна
2. Експортна квота	< 35 %	Неекспортозалежна економіка
	> 35 %	Експортозалежна економіка
3. Імпортна квота	< 15 %	Закрита економіка, не залежить від імпорту
	> 15 %	Імпортозалежна економіка
4. Індекс умов торгівлі	< 1	Сприятливі умови торгівлі
	> 1	Несприятливі умови торгівлі
5. Коефіцієнт покриття	< 1	Позитивне сальдо торговельного балансу
	> 1	Негативне сальдо торговельного балансу

Джерело: [34, с. 77]

Особливу увагу слід приділити вивченню умов торгівлі країни, які визначаються за допомогою різних коефіцієнтів. Одним з ключових індикаторів, що використовується на міжнародному рівні для оцінки впливу зовнішньої торгівлі на національну економіку, є показник реальних умов торгівлі (ТТ). Він розраховується на основі статистичних даних як відношення індексу цін експорту до індексу цін імпорту і виражається у відсотках.

$$TT = \frac{P_{ex}}{P_{im}} \qquad (1.1)$$

де: Pex - індекс ціни експорту; Pim - індекс цін на імпорт.

Отже, значення показника, що перевищує 100%, вказує на позитивний розвиток, а менші за 100% — на протилежне. Показник демонструє зміну купівельної спроможності експорту, зумовлену змінами цін у зовнішній торгівлі країни. У міжнародній статистиці іноді використовується спеціальне

вираження умов торгівлі через зміну цін на кінцеву продукцію відносно цін на сировину та паливо (так звані "ножиці цін") [35, с. 218].

Однак, так визначений показник може мати обмежену оціночну цінність, оскільки не враховує кількісні відмінності між експортом та імпортом. Наприклад, він може виглядати позитивно, якщо ринок заповнений дешевим демпінговим імпортом, у той час як експорт складається з товарів вищої вартості, але незначного обсягу. Тому застосовують модифікований коефіцієнт, що враховує обсяг імпортованих і експортованих товарів наступним чином:

$$SR_m = \frac{P_{ex}}{P_{im}} \times \frac{V_{ex}}{V_{im}} \qquad (1.2)$$

де: SRm - модифіковані умови торгівлі; Vex - фізичний обсяг товарного експорту; Vim - фізичний обсяг товарного імпорту.

Таким чином, модифікований показник умов торгівлі дорівнює 1, якщо ціна за кілограм товару, що експортується на певну територію, відповідає ціні за кілограм аналогічного імпортованого товару, і водночас обсяг експорту дорівнює обсягу імпорту. Якщо ж «ціна за кілограм вигідніша для експорту, але фізичний обсяг експорту значно менший за імпортований обсяг, остаточний показник коригується, щоб співвідношення Vex/Vim було < 1» [35, с. 219].

Подібним чином індекс Пааше дозволяє врахувати зміну цін товарних груп залежно від обсягів, розраховуючи «відношення індексу вартості до відповідного індексу середніх цін Ласпейреса, де індекс вартості визначається як відношення вартості експорту (імпорту) за певний період до його вартості за базовий період» [36]. Такий підхід дозволяє оцінити, наскільки дорожчим (або дешевшим) є фіксований товарний склад експорту (імпорту) у поточному періоді порівняно з базовим.

Як зазначалося раніше (табл. 1.2, 1.3), для оцінки збалансованості переваг і ризиків зовнішньої торгівлі важливо зіставляти фактичні значення показників з їх нормативними межами. Відповідність показника зовнішньої торгівлі нормативному значенню вказує на те, що національна економіка отримує переваги від зовнішньої торгівлі. Водночас невідповідність фактичного

значення нормативному може свідчити про посилення загроз, пов'язаних із дисбалансом експорту та імпорту. З огляду на необхідність такого порівняння, розглянемо методичний підхід оцінки зовнішньоторговельної безпеки держави. У рамках цього підходу використовують систему індикаторів зовнішньоторговельної безпеки, що поділяються на показники-стимулятори (зростання яких сприяє безпеці) та показники-дестимулятори (зростання яких знижує безпеку) [29].

Фактичні значення індикаторів, обчислені на основі статистичних даних, порівнюються з встановленими пороговими значеннями (табл. 1.4). На основі такого порівняння та аналізу відхилень можна зробити висновки щодо покращення безпеки, якщо показники-стимулятори відповідають пороговим значенням або зростають, а показники-дестимулятори не перевищують порогових меж або мають спадну динаміку.

Таблиця 1.4

Показники зовнішньоторговельної безпеки держави та їх порогові значення

№ з/п	Індикатор, одиниця виміру	Порогове значення
1	Питома вага провідної країни-партнера в загальному обсязі зовнішньої торгівлі, %	не більше 30
2	Частка високотехнологічної продукції в експорті товарів, %	не менше 15
3	Частка високотехнологічної продукції в імпорті товарів, %	не більше 15
4	Коефіцієнт покриття імпорту експортом	не менше 1
5	Коефіцієнт експортної залежності, %	не більше 30
6	Коефіцієнт імпортної залежності, %	не більше 30
7	Коефіцієнт технологічної залежності	не більше 1

Джерело: складено на основі [29; 37, с. 135]

Зазначимо, що всі розглянуті вище методичні підходи зосереджені переважно на оцінці загального стану торговельного балансу та збалансованості товарної структури експорту й імпорту. Географічна диверсифікація зовнішньої торгівлі оцінюється лише в контексті індикаторів зовнішньоторговельної безпеки за допомогою показника «Питома вага провідної країни-партнера в загальному обсязі зовнішньої торгівлі». Однак цей

показник лише ідентифікує країну з найбільшим товарооборотом, не враховуючи загальний рівень географічної диверсифікації торгівлі.

Отже, методика оцінки переваг і ризиків зовнішньої торгівлі має включати показник ступеня географічної диверсифікації експорту, для якого часто застосовується індекс концентрації експорту Герфіндаля-Гіршмана (HHI). Цей індекс базується на принципі оцінки рівня концентрації ринку й обчислюється як сума квадратів часток ринку кожної компанії, що діє на ринку. Використання цього підходу для оцінки географічної диверсифікації, або концентрації експорту, дозволяє розрахувати індекс Герфіндаля-Гіршмана як суму квадратів часток експорту країни до кожної з країн-партнерів.

$$HHI_j = \sum_{i=1}^{N} \left(\frac{x_i}{X_j}\right)^2 \qquad (1.3)$$

де: «Xi – обсяг експорту до і-тої країни; Xj – загальний обсяг експорту країни» [38].

Індекс Герфіндаля-Гіршмана (HHI) відображає рівень концентрації експорту, що є протилежним поняттю диверсифікації. Значення індексу в межах від 0 до 0,15 вказує на низьку концентрацію експорту, що дозволяє говорити про високий рівень його диверсифікації (рис. 1.1). Значення індексу, яке наближається до нуля, свідчить про високу географічну диверсифікацію завдяки рівномірному розподілу обсягів експорту серед багатьох країн-партнерів. Значення HHI зростає при зменшенні кількості торговельних партнерів або при збільшенні різниці в обсягах експорту до різних країн [39].

Таким чином, для оцінки переваг і загроз від зовнішньої торгівлі слід розрахувати та проаналізувати відповідність нормативним значенням таких показників, як експортна (імпортна) квота, коефіцієнт покриття експортом імпорту, частка високотехнологічної продукції в експорті (імпорті), індекс умов торгівлі, індекс Герфіндаля-Гіршмана, а також частки найбільших країн-партнерів у зовнішньоторговельному обороті. Для оцінки ступеня впливу виявлених переваг і загроз на економіку країни необхідно також вивчити

взаємозв'язок між економічним зростанням та динамікою зазначених показників.

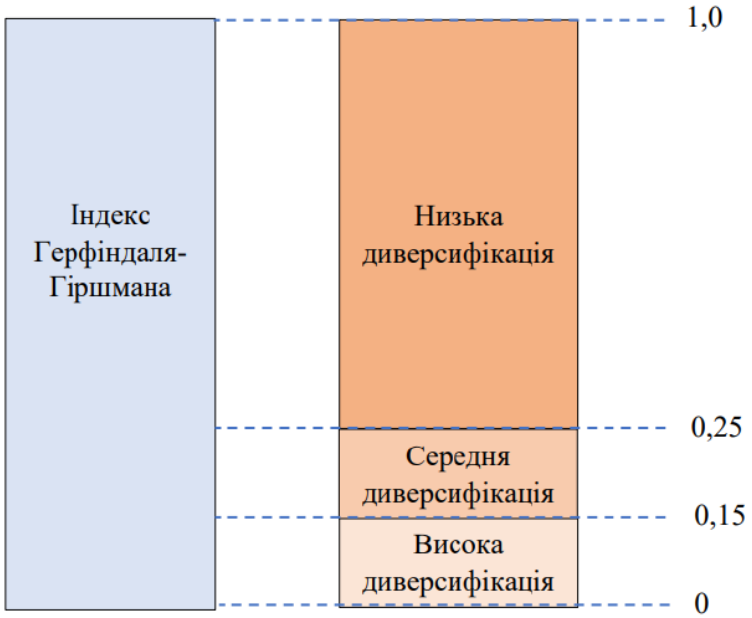

Рис. 1.1. Рівень диверсифікації експорту залежно від значення індексу Герфіндаля-Гіршмана

Джерело: побудовано автором за [40]

Враховуючи теоретично й емпірично підтверджену багатьма науковцями залежність економічного зростання країни від зовнішньої торгівлі, аналіз впливу переваг і загроз зовнішньої торгівлі на економічне зростання України здійснимо за допомогою функціональної залежності:

$$Yt = f(X1, X2, X3, X4, \dots Xn), \qquad (1.4)$$

де *Yt* – вектор показників економічного зростання, що включає обсяг ВВП, ВВП у розрахунку на одного мешканця, індекс ВВП відносно попереднього року; *X1, X2, … Xn* – показники, що характеризують переваги та загрози від зовнішньої торгівлі.

Важливою складовою методології нашого дослідження є припущення, що зростання показників-стимуляторів позитивно впливає на економічне зростання України, підтверджуючи наявність переваг зовнішньої торгівлі для економіки. Водночас зростання показників-дестимуляторів чинить негативний вплив на економічне зростання, вказуючи на загострення відповідних загроз для економічного розвитку.

Для перевірки висунутої гіпотези необхідно здійснити регресійний аналіз на основі лінійної залежності, яку можна описати рівнянням:

$$Y = \beta_0 + \beta_1 \cdot x_1 + \cdots + \beta_k \cdot x_k + u, \qquad (1.5)$$

де Y – залежна пояснювальна змінна, (x_1, x_2, …, x_k) – незалежні пояснюючі змінні, u – випадкова похибка, розподіл якої в загальному випадку визначається незалежними змінними, але математичне сподівання якої дорівнює нулю.

На першому етапі нашого дослідження необхідно розрахувати показники, що характеризують переваги та загрози зовнішньої торгівлі для економіки України, використовуючи статистичні дані за 2011-2021 роки. Порівняння цих показників із нормативними значеннями дозволить зробити попередні висновки про їх динаміку: позитивні зміни стимуляторів свідчать про збільшення переваг, тоді як зростання дестимуляторів вказує на посилення загроз.

На другому етапі нашого дослідження ми проведемо регресійний аналіз залежності економічного зростання від динаміки показників, що відображають переваги та загрози зовнішньої торгівлі. В якості залежної змінної по черзі використовуватимуться показники обсягу ВВП, ВВП на душу населення та індекс ВВП до попереднього року. Незалежні змінні включатимуть такі показники зовнішньої торгівлі: експортна (імпортна) квота, коефіцієнт покриття імпорту експортом, частка високотехнологічної продукції в експорті (імпорті) товарів, індекс умов торгівлі, індекс Герфіндаля-Гіршмана та частки найбільших країн-партнерів у зовнішньоторговельному обороті. Регресійний аналіз буде проведено за допомогою програми «Statistica 7.0» із використанням модуля «Multiple Regression».

Висновки до розділу

1. Міжнародна торгівля полягає в обміні товарами між країнами, що дозволяє кожній з них експортувати надлишки своєї продукції та імпортувати товари, які не можуть бути вироблені всередині країни або виробництво яких є відносно дорогим. Зовнішня торгівля позитивно впливає на економічний розвиток, оскільки розширює національний ринок збуту через продаж

надлишків продукції за кордон. Це, у свою чергу, дозволяє придбати товари критичного імпорту завдяки валютним надходженням від експорту. Крім того, зовнішня торгівля сприяє передачі новітніх технологій, втілених у обладнанні та високотехнологічних товарах, що підвищує продуктивність праці та ефективність виробництва.

2. Участь у міжнародній торгівлі надає країні низку переваг, що виникають внаслідок виробничої спеціалізації та обміну товарами. Серед основних переваг виділяються: підвищення ефективності використання ресурсів, зростання рівня добробуту населення, покращення структури виробництва завдяки розвитку високотехнологічних галузей, збільшення масштабів виробництва та економія від масштабу. Проте глобалізація також приносить ризики та загрози для національних економік, такі як втрата робочих місць у промисловості розвинутих країн, погіршення стану навколишнього середовища та перебої у постачанні життєво важливих товарів. Істотними загрозами є також дисбаланси зовнішньої торгівлі, що включають погіршення платіжного балансу, залежність від зовнішніх ринків збуту, імпортну залежність, неефективність експорту через сировинну орієнтованість та залежність від торгівлі з кількома основними країнами-партнерами.

3. Методичний підхід до оцінки збалансування переваг та загроз від зовнішньої торгівлі включає два етапи: розрахунок показників зовнішньої торгівлі, що характеризують переваги і загрози для економіки країни, та порівняння їх фактичних значень з нормативними; визначення впливу цих показників на економічне зростання країни за допомогою регресійного аналізу. Показники зовнішньої торгівлі, які дозволяють визначити переваги і загрози, включають: експортну (імпортну) квоту, коефіцієнт покриття імпорту експортом, частку високотехнологічної продукції в експорті (імпорті) товарів, індекс умов торгівлі, індекс Герфіндаля-Гіршмана та частки найбільших країн-партнерів у зовнішньоторговельному обороті. Показники економічного зростання включають обсяг ВВП у фактичних цінах, ВВП на душу населення та індекс ВВП до попереднього року.

РОЗДІЛ 2. МІЖНАРОДНА ТОРГІВЛЯ УКРАЇНИ: ПРИВАБЛИВІ РЕЗУЛЬТАТИ ТА НЕБЕЗПЕКИ ДЛЯ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

2.1. Рівень зрівноваження основних даних міжнародної торгівлі України

Загальний рівень збалансованості зовнішньої торгівлі оцінюється за допомогою низки показників, які дозволяють охарактеризувати стан торговельного балансу, відкритість економіки країни та умови торгівлі. Оцінка збалансованості зовнішньої торгівлі за показниками сальдо торговельного балансу та коефіцієнту покриття імпорту експортом є найбільш поширеною і використовується для визначення достатності надходження валютної виручки для придбання критичного імпорту.

За нашими розрахунками, сальдо зовнішньої торгівлі України упродовж 2011-2021 рр. було переважно від'ємним (рис. 2.1), за винятком 2015 р., коли його значення стало позитивним (610,7 млн дол. США). Це сталося внаслідок зниження експорту меншими темпами порівняно з імпортом через кризову ситуацію, що виникла через воєнні дії у Донецькій та Луганській областях, анексію Криму та значне скорочення торгівлі з Росією. Як видно з рисунку, під час економічних криз негативне сальдо зовнішньої торгівлі України зменшувалося. Наприклад, у 2014 р. його значення зменшилося на 13139,1 млн дол. США порівняно з 2013 р. і становило -527 млн дол. США, а у 2020 р. внаслідок карантинних обмежень через пандемію COVID-19 негативне сальдо зовнішньої торгівлі зменшилося майже вдвічі порівняно з 2019 р. і становило -5144,3 млн дол. США.

Відповідно, під час економічних криз, внаслідок покращення балансу експорту та імпорту, значення коефіцієнта покриття експортом імпорту, яке зазвичай є меншим за одиницю, зростало. Наприклад, у 2014 р. коефіцієнт покриття експортом імпорту збільшився до 0,99 порівняно з 0,82 у 2013 р., а у 2015 р. перевищення експорту над імпортом забезпечило збільшення коефіцієнта до 1,01, що стало найкращим значенням цього показника за досліджуваний період. У період пандемії зростання коефіцієнта покриття

експортом імпорту було дещо повільнішим, його значення збільшилося з 0,82 у 2019 р. до 0,9 та 0,93 у 2020 і 2021 рр. відповідно. Найнижче значення коефіцієнта покриття експортом імпорту спостерігалося у 2012 р. і становило 0,81.

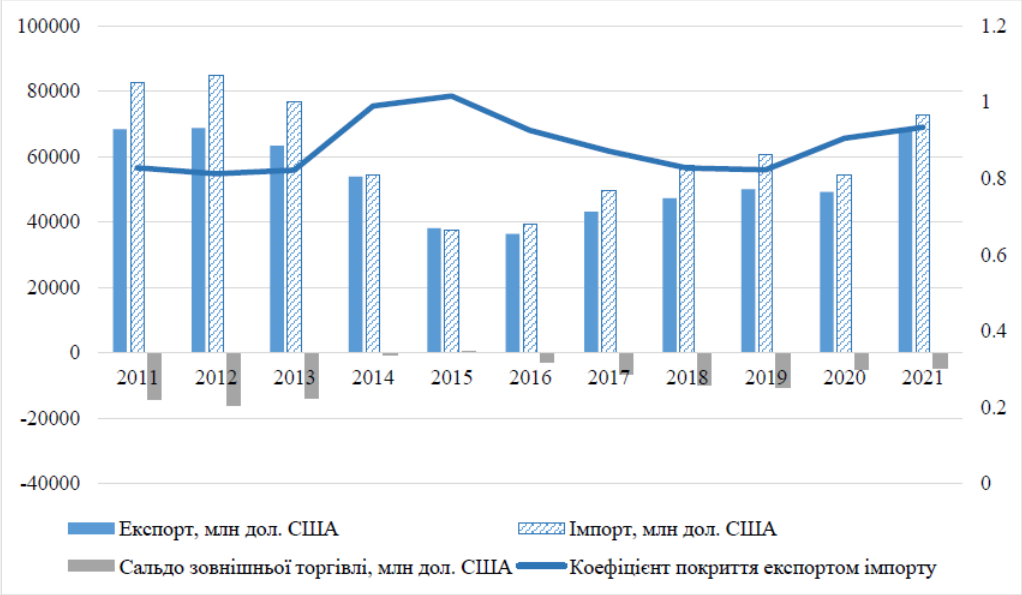

Рис. 2.1. Динаміка показників збалансованості експорту та імпорту України у 2011-2021 рр.

Джерело: розраховано і побудовано автором за даними [41]

Аналіз динаміки показників балансу експорту та імпорту свідчить про перманентну незбалансованість зовнішньої торгівлі України. Однак, варто зазначити, що у 2020-2021 роках ситуація дещо покращилася. У 2020 році експорт зменшився на 1,7%, а імпорт — на 11% порівняно з 2019 роком. У 2021 році річні темпи зростання експорту (138,4%) перевищили темпи зростання імпорту (134%).

Економіка України характеризується високим рівнем відкритості, що підтверджується значеннями експортної та імпортної квоти, які у 2021 році перевищили 40% (рис. 2.2). Загальний рівень відкритості економіки, розрахований як відношення зовнішньоторговельного обороту до ВВП, незначно зменшився — з 89,2% у 2011 році до 88,1% у 2021 році. Проте детальне вивчення динаміки відкритості економіки за її складовими дозволяє виділити дві основні тенденції.

По-перше, за досліджуваний період відбулося посилення експортної залежності України. Експортна квота, розрахована як відношення обсягу експорту до ВВП, збільшилася з 40,4% до 42,6%. Найнижче значення експортної квоти спостерігалося у 2020 році, коли обсяги експорту зменшилися на 1,7% порівняно з 2019 роком, а обсяги ВВП натомість зросли на 1%.

По-друге, за період 2011-2021 років відбулося зниження імпортної залежності України. Імпортна квота, розрахована як співвідношення обсягів імпорту до ВВП, знизилася з 48,8% до 45,6%. Найнижчий рівень імпортної залежності спостерігався у 2020 році (34,9%) завдяки зменшенню імпорту на 11% порівняно з 2019 роком при одночасному зростанні ВВП.

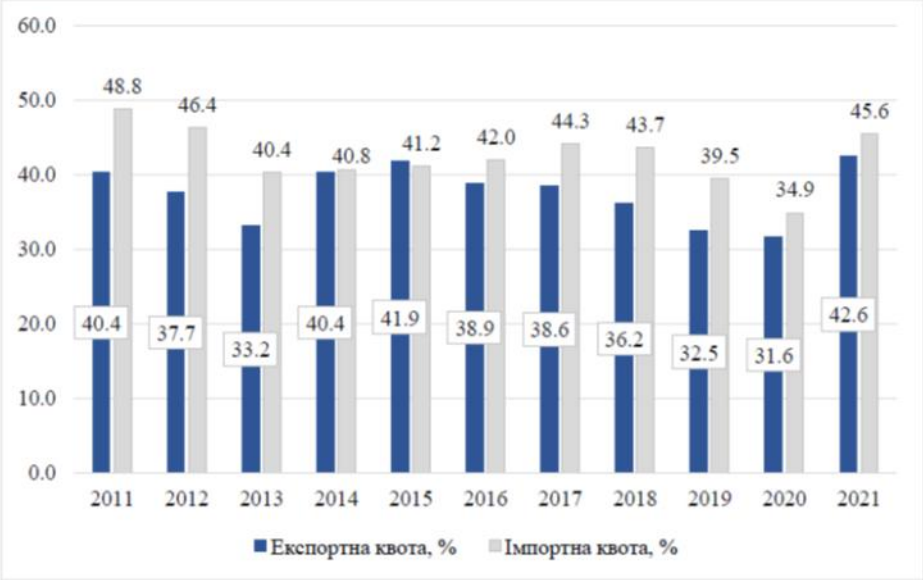

Рис. 2.2. Динаміка показників експортної та імпортної квоти України у 2011-2021 рр.

Джерело: розраховано і побудовано автором за даними [41-44]

Отже, економіка України упродовж досліджуваного періоду характеризувалася високим рівнем відкритості та незначним його зниженням, зростанням експортної залежності та зниженням імпортної залежності. Загалом, така динаміка показників відкритості економіки свідчить про незначне збалансування зовнішньої торгівлі.

Водночас, при такому високому рівні відкритості економіки і високих показниках експортної та імпортної залежності важливо додатково

проаналізувати умови торгівлі, які оцінюються за допомогою індексу Ласпейреса, індексу Пааше, кількісного та цінового індексів умов торгівлі. Зазначені показники дозволяють визначити, "в якій мірі країна виграє (втрачає) за рахунок зміни цін (кількості) товарів у зовнішній торгівлі з певною країною (країнами) за відповідний період часу" [36].

За досліджуваний період в Україні відбулося зниження індексу фізичного обсягу експорту зі 106% у 2011 р. до 93,4% у 2021 р., що свідчить про зменшення кількості експортованої продукції на 12,6 процентних пунктів (п. п.). Водночас, індекс фізичного обсягу імпорту зменшився лише на 5,2 п. п. – з 112,8% до 107,6% відповідно (табл. 2.1). Особливо істотне зниження індексу фізичного обсягу експорту спостерігалося у 2020-2021 рр. через сповільнення економічної активності в багатьох країнах світу через запровадження карантину для запобігання поширення пандемії COVID-19. Тому можемо зробити висновок про погіршення умов торгівлі у частині дисбалансу фізичного обсягу внаслідок зниження експорту вищими темпами порівняно з імпортом.

Упродовж 2011-2021 рр. спостерігалося коливання індексу цін експортних товарів із істотним зниженням у 2014-2016 рр. Проте, у довгостроковому періоді відбулося збільшення як експортних, так і імпортних цін, причому темпи зростання цін на експортні товари були вищими за темпи зростання цін на імпортну продукцію. Так, індекс експортних цін збільшився з 125,6% у 2011 р. до 148,2% у 2021 р., що становить 22,6 п. п. зростання, а індекс імпортних цін зріс на 4 п. п. (з 120,6% у 2011 р. до 124,6% у 2021 р.). Найвище зростання експортних цін спостерігалося у 2021 р. (48,2% порівняно з попереднім роком), що значною мірою обумовлено підвищенням світових цін на сільськогосподарську продукцію, яка складає близько половини загального експорту товарів України. При цьому, ціни на імпортні товари у 2021 р. збільшилися лише на 24,6% порівняно з 2020 р.

Таблиця 2.1

Індекси умов торгівлі України у 2011-2021 рр.

Рік	Індекс фізичного обсягу (Ласпейреса)		Індекс цін (Пааше)		Індекс умов торгівлі	
	Експорт	Імпорт	Експорт	Імпорт	Кількісний	Ціновий
2011	106,0	112,8	125,6	120,6	94,0	104,1
2012	102,6	93,4	98,1	110,2	109,8	89,0
2013	92,2	89,6	101,0	101,3	102,9	99,8
2014	92,1	74,4	94,8	98,3	123,8	96,4
2015	86,0	76,7	82,3	89,8	112,1	91,6
2016	99,1	108,6	96,2	96,4	91,3	99,8
2017	102,7	110,9	115,9	114,0	92,6	101,7
2018	97,9	102,6	111,8	112,3	95,5	99,5
2019	105,7	106,1	100,1	100,2	99,6	99,9
2020	94,0	89,4	104,6	99,6	105,2	105,0
2021	93,4	107,6	148,2	124,6	86,8	119,0

Джерело: розраховано автором за даними [45]

На основі аналізу динаміки індексів фізичного обсягу торгівлі та індексів цін можемо охарактеризувати зміни, що відбулися в умовах торгівлі України за останні 10 років. Як видно з таблиці 2.1, у короткостроковому періоді кількісні умови погіршилися, оскільки індекс кількісних умов торгівлі у 2021 р. був на 13,2% меншим порівняно з 2020 р. Водночас, цінові умови торгівлі покращилися, оскільки індекс цінових умов торгівлі збільшився на 19% за відповідний період.

Отже, у короткостроковому періоді умови торгівлі України покращилися за рахунок того, що значне зростання виручки від експорту товарів дозволяло імпортувати більше товарів порівняно з 2020 р. Таким чином, ціни експортних товарів перевищували імпортні, і, у випадку збільшення сукупної ціни імпорту порівняно із сукупною ціною експорту на кожну одиницю товару, що експортується, була можливість імпортувати більшу кількість продукції.

У довгостроковому періоді, попри істотніше скорочення фізичного обсягу експорту порівняно з фізичним обсягом імпорту, спостерігалося істотне покращення динаміки експортних цін, яка перевищувала зростання імпортних цін. Це значною мірою обумовило загальне покращення умов торгівлі України у 2021 р. порівняно з 2011 р., про що свідчить істотне зростання індексу цінових умов торгівлі порівняно з неістотним зменшенням індексу кількісних

умов торгівлі за цей період. Отже, попри кількісне скорочення експорту товарів з України, значне зростання цін на експортну продукцію при відносно повільнішому збільшенні імпортних цін забезпечило покращення умов торгівлі за рахунок отримання національною економікою цінових переваг від зовнішньої торгівлі.

Узагальнюючи результати проведеного дослідження загальних показників ступеня збалансованості зовнішньої торгівлі, зауважимо, що упродовж 2011-2021 рр. загрози від зовнішньої торгівлі перевищували переваги (табл. 2.2). Це обумовлено невідповідністю більшості показників ступеня збалансованості зовнішньої торгівлі встановленим нормативним значенням.

Таблиця 2.2

Динаміка загальних показників збалансування переваг і загроз від зовнішньої торгівлі України у 2011-2021 рр.

Показник	Нормативне значення	Фактичне значення		Відповідність нормативному значенню	Перевага (+) Загроза (-)
		2011 р.	2021 р.		
Сальдо зовнішньої торгівлі, млн дол. США	Позитивне, до зростання	-14214,0	-4770,8	Не відповідає	-
Коефіцієнт покриття експортом імпорту	Не менше 1,0	0,83	0,93	Не відповідає	-
Експортна квота, %	Не більше 35	40,4	42,6	Не відповідає	-
Імпортна квота, %	Не більше 15	48,8	45,6	Не відповідає	-
Індекс умов торгівлі	Більше за 1,0	1,04	1,19	Відповідає	+

Джерело: складено автором на основі власних розрахунків

Отже, зробимо такі висновки щодо збалансованості зовнішньої торгівлі України (2011-2021 рр.):

1. Збалансованість торговельного балансу:

- Негативне сальдо зовнішньої торгівлі України за досліджуваний період зменшилося майже утричі, проте залишається від'ємним, що свідчить про недостатню збалансованість торговельного балансу.
- Коефіцієнт покриття експортом імпорту, попри незначне збільшення, не перевищує 1. Це означає, що вартісний обсяг імпорту перевищує вартість експорту, що погіршує платіжний баланс держави та збільшує валютні витрати над їх надходженням.

2. Відкритість економіки:

- Експортна квота збільшилася на 2,2 п. п., що свідчить про посилення загроз, пов’язаних зі зростанням експортної залежності національної економіки.
- Імпортна квота у 2021 р. зменшилася на 3,2 п. п. порівняно з 2011 р., але фактичне значення цього показника було утричі більше за встановлене нормативне значення. Це свідчить про високу імпортну залежність економіки України.

3. Умови торгівлі:

- Індекс умов торгівлі, розрахований як відношення індексу експортних цін до індексу імпортних цін, відповідав нормативному значенню і мав тенденцію до зростання. Це вказує на те, що національна економіка отримувала цінові переваги від участі у міжнародному товарообміні.

З цього можливо зробити такі висновки:

- Незважаючи на певне покращення більшості показників збалансованості зовнішньої торгівлі, їх фактичні значення залишаються гіршими за нормативні.
- Україна отримує менше переваг від зовнішньої торгівлі порівняно з тими загрозами, що виникають внаслідок дисбалансу експорту та імпорту.
- Загрози, які виникають внаслідок експортної та імпортної залежності економіки, перевищують переваги від зовнішньої торгівлі України. Імпортна залежність є сильнішою, ніж експортна залежність.
- Єдиним показником збалансованості зовнішньої торгівлі, який відповідав нормативному значенню і мав тенденцію до зростання, був індекс умов торгівлі, що свідчить про цінові переваги від участі у міжнародному товарообміні.

Для підтвердження висновків щодо перевищення загроз від зовнішньої торгівлі над перевагами необхідно провести додаткове дослідження впливу зазначених показників на економічне зростання України у 2011-2021 рр., що буде зроблено у підрозділі 2.3.

2.2. Оцінювання зрівноваження геополітичної та товарної побудови міжнародної торгівлі України

Географічна та товарна структура зовнішньої торгівлі України (2011-2021 рр.):

1. Експорт:

- Країни ЄС-27: У 2021 р. на ці країни припадало 39,4% українського експорту. Порівняно з 2011 р., частка експорту до країн ЄС-27 зросла на 14 відсоткових пунктів (в. п.).
- Країни Азії: Частка експорту до країн Азії у 2021 р. становила 36,4%, що на 10,5 в. п. більше порівняно з 2011 р.
- Інші країни Європи: Частка зросла з 1,6% у 2011 р. до 10,9% у 2021 р., що свідчить про значне зростання експорту в ці регіони.
- Країни Африки: Частка експорту зросла з 4,9% у 2011 р. до 8,3% у 2021 р.
- Країни Америки: Частка залишилася найменшою і становила лише 0,1% у 2021 р.

Зазначений перерозподіл відбувся за рахунок зменшення частки інших країн (з 42,2% у 2011 р. до 5% у 2021 р.), оскільки експорт до країн СНД з 2019 р. не виділяється окремо, а країни-члени СНД включені до відповідних груп країн Європи та Азії.

2. Імпорт:

- Країни ЄС-27: Частка імпорту збільшилася з 29,3% у 2011 р. до 39,7% у 2021 р. (або на 10,4 в. п.), що свідчить про позитивний вплив Угоди про асоціацію України з ЄС.
- Інші країни Європи: Частка зросла з 3,5% у 2011 р. до 21,2% у 2021 р.
- Країни Азії: Частка збільшилася з 16,1% до 30,5% за цей період.
- Країни Африки: Частка імпорту зросла з 1,1% у 2011 р. до 1,7% у 2021 р.

- Країни Америки: Частка зменшилася з 0,4% до 0,2% за аналогічний період.

Ці дані вказують на те, що українські експортери та імпортери орієнтуються на європейські та азійські ринки. Європейські ринки є географічно близькими, тоді як азійські ринки переважно споживають сировинні товари та постачають дешевшу готову продукцію (електроніка та інші високотехнологічні товари), що обумовлено нижчою вартістю робочої сили.

Для детального аналізу товарної структури необхідно звернутися до статистичних даних про найбільші групи товарів в експорті та імпорті.

1. Експорт:
   - Основні товарні групи, що складають експорт України, включають сільськогосподарську продукцію (зернові, олійні культури), метали (залізна руда, сталь) та хімічну продукцію.
   - Порівняно з 2011 р., структура експорту змінилася в бік збільшення частки сільськогосподарської продукції, яка стала основною статтею експорту завдяки високому попиту на світових ринках.
2. Імпорт:
   - Основні товарні групи в імпорті включають енергоносії (газ, нафта), машини та обладнання, транспортні засоби, електроніку.
   - З 2011 р. структура імпорту дещо змінилася в бік зростання частки високотехнологічних товарів та енергоносіїв.

Аналіз географічної та товарної структури зовнішньої торгівлі України вказує на такі ключові тенденції:

1. Збільшення частки країн ЄС та Азії в експорті та імпорті: Це вказує на зміцнення торговельних зв'язків з цими регіонами, що є позитивним фактором для економічної стабільності та розвитку.

2. Зміна товарної структури: Зростання експорту сільськогосподарської продукції та збільшення імпорту високотехнологічних

товарів свідчить про адаптацію України до змін на світових ринках та покращення конкурентоспроможності національної економіки.

3. Регіональна орієнтація: Географічна близькість та економічні угоди з країнами ЄС сприяють зміцненню торгівельних зв'язків з Європою, тоді як азійські ринки залишаються важливими споживачами української сировинної продукції.

Для подальшого дослідження необхідно детальніше аналізувати вплив цих змін на економічне зростання та розробляти стратегії для покращення збалансованості зовнішньої торгівлі України.

За період 2011-2021 рр. частка десяти найбільших країн-партнерів в експорті України зменшилася з 58,7% до 52,3% (табл. 2.3). Це свідчить про поступову географічну диверсифікацію експорту:

- росія: Частка експорту до Росії знизилася з 28,9% у 2011 р. до 11,8% у 2021 р. Зменшення частки цього ключового торгового партнера стало особливо помітним після 2014 року, через політичні та економічні обставини.
- Польща: У 2019 році Польща стала провідним експортним ринком України, частка якого становила 6,6% загального експорту. Це свідчить про зміцнення економічних зв'язків між Україною та Польщею.
- Китай: З 2020 року Китай став найбільшим торговим партнером України. У 2021 році частка експорту до Китаю становила 11,8%. Це підкреслює значне збільшення торговельної активності між Україною та Китаєм.
- Інші країни: Такі країни, як Туреччина, Італія, Нідерланди та Німеччина стали важливими ринками, на які збільшилися експортні поставки товарів з України.
- Зменшилася частка експорту до Білорусі, Єгипту, Індії, Іспанії та Угорщини.

Зниження залежності від одного ринку: Зниження частки Росії в загальному експорті України свідчить про зменшення залежності від одного

ключового ринку. Це може розглядатися як позитивний аспект, оскільки знижує ризики, пов'язані з політичними та економічними факторами.

Збільшення ролі країн ЄС та Китаю: Зростання частки експорту до країн ЄС, зокрема Польщі, та Китаю свідчить про зміцнення економічних зв'язків з цими регіонами. Це відкриває нові можливості для економічного зростання та диверсифікації експорту.

Географічна диверсифікація: Загальне зменшення частки десяти найбільших країн-партнерів в експорті з 58,7% до 52,3% свідчить про поступову географічну диверсифікацію. Це означає, що український експорт стає менш залежним від обмеженого кола країн-партнерів.

Таблиця 2.3

Частка 10 найбільших країн призначення українського експорту у 2011-2021 рр.

2011 р.		2016 р.		2021 р.	
Країна	Частка в експорті України, %	Країна	Частка в експорті України, %	Країна	Частка в експорті України, %
1. Росія	28,9	1. Росія	9,9	1. Китай	11,8
2. Туреччина	5,5	2. Єгипет	6,2	2. Польща	7,7
3. Італія	4,4	3. Польща	6,0	3. Туреччина	6,1
4. Польща	4,1	4. Туреччина	5,6	4. Італія	5,1
5. Індія	3,3	5. Італія	5,3	5. Росія	5,0
6. Китай	3,2	6. Індія	5,2	6. Німеччина	4,2
7. Білорусь	2,8	7. Китай	5,0	7. Індія	3,7
8. Німеччина	2,6	8. Німеччина	3,9	8. Нідерланди	3,3
9. Єгипет	2,0	9. Угорщина	2,9	9. Єгипет	2,9
10. Угорщина	1,9	10. Іспанія	2,8	10. Іспанія	2,5
Разом	**58,7**	**Разом**	**52,8**	**Разом**	**52,3**

Джерело: розраховано автором за [46]

Незважаючи на зростання експорту до нових ринків, важливо враховувати можливі ризики, пов'язані з економічною та політичною нестабільністю в цих країнах. Диверсифікація є важливим кроком, але потребує подальшого моніторингу та аналізу.

Для подальшого розвитку зовнішньої торгівлі України важливо продовжувати роботу над диверсифікацією ринків збуту та зміцненням економічних зв'язків з новими партнерами. Водночас, необхідно працювати над підвищенням конкурентоспроможності українських товарів та послуг на міжнародних ринках, а також зменшенням залежності від окремих ринків.

Дослідження тенденцій та змін у географічній структурі експорту допоможе більш ефективно планувати та реалізовувати зовнішньоекономічну політику, спрямовану на стійкий розвиток та зростання економіки України.

Значні зміни у географічній структурі українського експорту стали можливими завдяки активізації євроінтеграційних процесів, зокрема, завдяки наданню Європейським Союзом торговельних преференцій для України з 23 квітня 2014 року та впровадженню Угоди про поглиблену та всеосяжну зону вільної торгівлі між ЄС та Україною з 2016 року. Лібералізація торгівлі з ЄС сприяла переорієнтації конкурентоспроможних українських виробників на європейський ринок, особливо після втрати російського ринку через початок бойових дій на Донбасі та анексії Криму. У період з 2011 до 2021 років частка ЄС в українському експорті зросла з 25,4% до 39,4%.

Для аналізу рівня географічної збалансованості зовнішньої торгівлі України використано два показники: частку основної країни-партнера у загальному обсязі торгівлі та індекс концентрації експорту Герфіндаля-Гіршмана (HHI). За нашими розрахунками, частка основного партнера у торгівлі України знизилася з 32,4% у 2011 році до 13,5% у 2021 році через поступове заміщення російського ринку на китайський. Як показано, частка експорту України до Китаю в цей період постійно збільшувалася, так само зростав імпорт з Китаю – з 7,5% у 2011 році до 15,1% у 2021 році (табл. 2.3). Після загострення торговельної війни з боку Росії до 2013 року та початку агресії на сході України частка Росії у зовнішній торгівлі значно зменшилася до 11,24% у 2018 році (рис. 2.3). З 2019 року Китай став провідним торговельним партнером України. Порівняння фактичної частки основного партнера з нормативною, встановленою на рівні 30%, свідчить про поліпшення рівня диверсифікації географічної структури торгівлі.

Це підтверджується також динамікою індексу Герфіндаля-Гіршмана, значення якого знизилося з 0,099 у 2011 році до 0,039 у 2021 році. Зменшення концентрації експорту відбулося за рахунок рівномірнішого розподілу товарних потоків серед різних торговельних партнерів, особливо за рахунок

перенаправлення експорту з Росії до інших країн, зокрема ЄС. Водночас значення індексу Герфіндаля-Гіршмана упродовж аналізованого періоду не перевищувало межу, що вказує на високу диверсифікацію експорту (межі від 0 до 0,15).

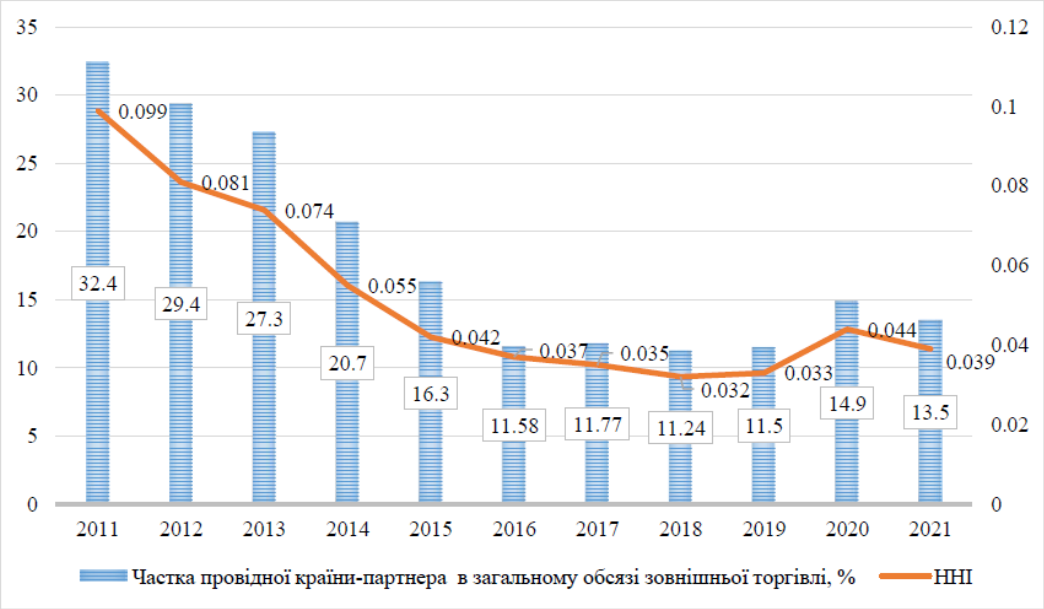

Рис. 2.3. Динаміка показників географічної диверсифікації зовнішньої торгівлі України у 2011-2021 рр.

Джерело: розраховано і побудовано автором за даними [46]

Окрім географічної структури зовнішньої торгівлі, для оцінки збалансованості експорту та імпорту товарів також важливими є показники товарної структури та їх динаміка. Загалом товарна структура українського експорту характеризується значною часткою продукції сировинного характеру та з низьким рівнем переробки. Протягом досліджуваного періоду основними товарними групами в експорті залишалися недорогоцінні метали та вироби з них, а також продукти рослинного походження. Водночас динаміка експорту цих товарів демонструє суттєві структурні зміни: частка недорогоцінних металів і виробів з них за 2011–2021 роки зменшилася на 8,8 в. п., тоді як частка продуктів рослинного походження зросла на 14,7 в. п. (табл. 2.4). Позитивне сальдо зовнішньої торгівлі за цими групами товарів зберігається протягом усього періоду, причому найбільше сальдо у торгівлі продуктами рослинного

походження у 2021 році зросло майже вчетверо порівняно з 2011 роком, тоді як сальдо у торгівлі недорогоцінними металами зменшилося на 29,1%.

Таблиця 2.4

Динаміка структури зовнішньої торгівлі України у 2011-2021 рр.

Рік	Експорт		Імпорт		Сальдо зовнішньої торгівлі, млн дол. США	Коефіцієнт покриття експортом імпорту
	млн дол. США	% до загального обсягу	млн дол. США	% до загального обсягу		
Продукти рослинного походження						
2011	5531,9	8,1	1815,9	2,2	3716,0	3,0
2021	15538,0	22,8	2129,6	2,9	13408,7	7,3
Недорогоцінні метали та вироби з них						
2011	22100,9	32,3	5697,1	6,9	16403,8	3,9
2021	15992,5	23,5	4368,9	6,0	11623,6	3,7
Мінеральні продукти						
2011	10259,7	15,0	30029,5	36,4	-19769,8	0,3
2021	8414,3	12,4	14969,6	20,5	-6555,3	0,6
Жири та олії тваринного або рослинного походження						
2011	3396,4	5,0	468,7	0,6	2927,7	7,2
2021	7037,2	10,3	444,0	0,6	6593,2	15,8
Машини, обладнання та механізми; електротехнічне обладнання						
2011	6758,9	9,9	12795,1	15,5	-6036,2	0,5
2021	5272,7	7,7	14201,7	19,5	-8929,0	0,4
Готові харчові продукти						
2011	2939,1	4,3	3026,7	3,7	-87,6	1,0
2021	3788,9	5,6	3575,9	4,9	213,0	1,1

Джерело: розраховано автором за даними [47; 48]

Слід також зазначити, що коефіцієнт покриття експортом імпорту у торгівлі продуктами рослинного походження за цей період зріс більш ніж удвічі і в 2021 році значно перевищив нормативне значення. У торгівлі недорогоцінними металами коефіцієнт покриття дещо знизився (на 0,2 в. п.), проте залишається утричі вищим за нормативне значення, що вказує на істотну залежність економіки України від експорту цих товарів. Це, у свою чергу, створює низку ризиків, пов'язаних із кон'юнктурними та іншими факторами.

В експорті жирів та олій тваринного або рослинного походження також відбулися значні зміни: у 2021 році обсяги експорту майже подвоїлися порівняно з 2011 роком, а їх частка в загальному експорті зросла до 10,3%. Імпорт цієї продукції, навпаки, дещо знизився, що призвело до зростання позитивного сальдо вдвічі. В результаті коефіцієнт покриття експортом імпорту у торгівлі жирами та оліями зріс до 15,8%, вказуючи на значну залежність виробників цієї продукції від експортних ринків.

Торгівля мінеральними продуктами показала незначне покращення через скорочення імпорту вдвічі у 2021 році порівняно з 2011 роком, що дозволило зменшити негативне сальдо та підвищити коефіцієнт покриття. Зміни були зумовлені скороченням імпорту палива та нафтопродуктів з 28,605.3 млн дол. США (34,6% імпорту) у 2011 році до 14,330.3 млн дол. США (19,7% імпорту) у 2021 році.

Водночас у торгівлі машинами та обладнанням спостерігалося значне погіршення: обсяги експорту цієї продукції та її частка в експорті знизилися, тоді як імпорт зріс. Це спричинило зростання від'ємного сальдо на 47,9% і зниження коефіцієнта покриття експортом імпорту до 0,4, що свідчить про серйозне погіршення ситуації, особливо з огляду на значення високотехнологічних товарів для економічного розвитку.

Найбільш збалансованою залишалася торгівля готовими харчовими продуктами, де коефіцієнт покриття зріс з 1,0 до 1,1. Це покращення стало можливим завдяки вищим темпам зростання експорту порівняно з імпортом за аналізований період.

У глобальних умовах зміцнення позицій країни потребує торгівлі високотехнологічними товарами, такими як фармацевтика, електричні машини, літальні апарати та оптичні прилади. Частка високотехнологічних товарів в експорті України знизилася з 5,9% до 5,4% у 2021 році, тоді як їх частка в імпорті зросла з 11,7% до 15,2%(рис. 2.4) . Це призвело до негативного сальдо торгівлі високотехнологічними товарами у 2021 році, яке становило 7,412.2 млн дол. США. Найбільший дисбаланс спостерігався у торгівлі електричними машинами (від'ємне сальдо -3,066.6 млн дол. США) та фармацевтичною продукцією (-2,741.2 млн дол. США).

Протягом періоду обсяги експорту високотехнологічних товарів скоротилися на 7,4% (з 3,984.3 млн дол. США у 2011 р. до 3,689.5 млн дол. США у 2021 р.), тоді як імпорт зріс на 15%, підвищивши коефіцієнт технологічної залежності з 2,4 до 3,0, що підкреслює посилення дисбалансу у зовнішній торгівлі високотехнологічною продукцією.

Рис. 2.4. Динаміка показників збалансованості зовнішньої торгівлі України високотехнологічними товарами у 2011-2021 рр.

Джерело: розраховано автором за даними [47; 48]

Отже, за період 2011-2021 рр. залежність української економіки від імпорту високотехнологічної продукції зросла, що свідчить про поглиблення як зовнішніх, так і внутрішніх ризиків, зокрема через зниження здатності української промисловості виробляти фармацевтику, електричні машини та прилади на рівні сучасних стандартів. Аналіз динаміки основних показників збалансованості зовнішньої торгівлі України за цей період та їх відповідність нормативним значенням дозволяє дійти висновку, що країна отримала певні переваги від підвищеної географічної диверсифікації експорту (табл. 2.5). Це підтверджується поліпшенням показників частки провідної країни-партнера у загальній структурі торгівлі та зниженням індексу Герфіндаля-Гіршмана.

Однак жоден з показників товарної структури торгівлі України за досліджуваний період не досяг нормативного рівня, і у 2021 році фактичні значення суттєво погіршилися. Це свідчить, що економіка України в торгівлі високотехнологічною продукцією не має значних конкурентних переваг, а ризики зростають через втрату науково-технічного потенціалу промисловості та закріплення статусу країни як постачальника сировини, особливо аграрної продукції, на світовий ринок.

Таблиця 2.5

Динаміка показників збалансування структури зовнішньої торгівлі України у 2011-2021 рр.

Показник	Нормативне значення	Фактичне значення		Відповідність нормативному значенню	Перевага (+) Загроза (-)
		2011 р.	2021 р.		
Частка провідної країни-партнера в загальному обсязі зовнішньої торгівлі, %	Не більше 30%	32,4	13,5	Відповідає	+
Індекс концентрації експорту (HHI)	Не більше 0,15	0,099	0,039	Відповідає	+
Частка високотехнологічних товарів в експорті, %	Більше 15%	5,9	5,4	Не відповідає	-
Частка високотехнологічних товарів в імпорті, %	Менше 15%	11,7	15,2	Не відповідає	-
Коефіцієнт технологічної залежності	Не більше 1,0	2,42	3,01	Не відповідає	-

Джерело: складено автором на основі власних розрахунків

Дослідження показало, що за період 2011-2021 років у зовнішній торгівлі України відбулися позитивні зміни, зокрема збільшився товарообіг з країнами Європи та Азії, а залежність від країн СНД значно знизилася. Завдяки підписанню та впровадженню Угоди про асоціацію з ЄС частка країн ЄС в українському експорті помітно зросла, що демонструє збільшення переваг від торгівлі у цьому напрямі. Багато українських експортерів змогли переорієнтуватися з російського ринку на ринки Європи та Азії, зменшивши торговельну залежність до безпечного рівня. Таким чином, у 2021 році географічна структура експорту України стала більш диверсифікованою, що підвищило вигоди від зовнішньої торгівлі та знизило ризики залежності від одного торговельного партнера.

Однак зміни у товарній структурі зовнішньої торгівлі свідчать про втрату деяких конкурентних переваг економіки, оскільки зросла частка експорту сільськогосподарської продукції та олійно-жирових виробів. Залежність України від експорту сировини підтверджується високим коефіцієнтом покриття імпорту експортом у цих сегментах, що в 7-15 разів перевищує

нормативні значення. У торгівлі високотехнологічною продукцією спостерігаються негативні тенденції: частка такої продукції в експорті знизилася, а в імпорті, навпаки, зросла, що підвищило залежність економіки від імпорту технологій. Отже, хоча Україна має певні вигоди від експорту сировинних товарів, ці вигоди є нестабільними, оскільки залежать від світової кон'юнктури та зберігаються ризики зниження прибутків через можливі коливання цін чи логістичні труднощі. Водночас, у торгівлі високотехнологічною продукцією Україна стикається з ризиками посилення технологічної залежності від імпорту, які перевищують наявні вигоди.

2.3. Ефект зрівноваження міжнародної торгівлі на економічний розвиток України

Для дослідження впливу збалансованості зовнішньої торгівлі на економічне зростання України за період 2011–2021 років можна провести регресійний аналіз (табл. 2.6). Метою такого аналізу є визначення напряму і сили зв'язку між показниками економічного зростання (залежні змінні) та показниками збалансованості зовнішньої торгівлі (незалежні змінні), щоб виявити, чи існує вплив на економічне зростання з боку експортно-імпортної структури.

Залежними змінними, що відображають економічне зростання, є:

1. Індекс фізичного обсягу ВВП (% до попереднього року),
2. ВВП у фактичних цінах,
3. ВВП на душу населення.

Незалежні змінні, що характеризують збалансованість зовнішньої торгівлі, включають:

1. Коефіцієнт покриття експортом імпорту,
2. Експортна квота,
3. Імпортна квота,
4. Індекс кількісних умов торгівлі,
5. Індекс цінових умов торгівлі,

6. Індекс умов торгівлі (співвідношення індексу експортних та імпортних цін).

Очікувані результати аналізу можуть бути такими:

- Прямий вплив на економічне зростання свідчитиме про переваги від збалансованої структури зовнішньої торгівлі, тобто експорт і імпорт товарів сприяють економічному розвитку.
- Обернений вплив може свідчити про загрози, пов’язані з надмірною залежністю від зовнішніх ринків, нестабільністю світових цін або незбалансованістю експорту й імпорту.

Проведення регресійного аналізу з такими змінними дозволить перевірити, як зміна структурних показників у торгівлі впливає на економічне зростання і чи є необхідність вдосконалювати політику зовнішньої торгівлі для посилення економічної безпеки України.

Таблиця 2.6

Дані для регресійного аналізу впливу показників загальної збалансованості зовнішньої торгівлі на економічне зростання України

	Залежна змінна			Незалежні змінні					
	Індекси фізичного обсягу ВВП, %	ВВП, млн грн.	ВВП на одну особу, грн	Коефіцієнт покриття експортом імпорту	Експортна квота, %	Імпортна квота, %	Індекс кількісних умов торгівлі, %	Індекс цінових умов торгівлі, %	Індекс умов торгівлі
Роки	*Ind_GDP*	*GDP*	*GDP_pc*	*Ex/Im*	*Qex*	*Qim*	*Terms_q*	*Terms_pr*	*Terms_ind*
2011	105,5	1299991	28488	0,83	40,4	48,8	94,0	104,1	1,04
2012	100,2	1404669	32002	0,81	37,7	46,4	109,8	89,0	0,89
2013	100,0	1465198	33473	0,82	33,2	40,4	102,9	99,8	1,00
2014	93,4	1586915	36904	0,99	40,4	40,8	123,8	96,4	0,96
2015	90,2	1988544	46413	1,02	41,9	41,2	112,1	91,6	0,92
2016	102,4	2385367	55899	0,93	38,9	42,0	91,3	99,8	1,00
2017	102,4	2981227	70170	0,87	38,6	44,3	92,6	101,7	1,02
2018	103,5	3560302	84228	0,83	36,2	43,7	95,5	99,5	1,00
2019	103,2	3977198	94633	0,82	32,5	39,5	99,6	99,9	1,00
2020	96,2	4222026	101138	0,91	31,6	34,9	105,2	105,0	1,05
2021	103,4	4365575	131734	0,93	42,6	45,6	86,8	119,0	1,19

Джерело: складено автором за даними [41-43]

Результати регресійного аналізу підтвердили наявність оберненого, хоча й помірного зв’язку між економічним зростанням України (індексом ВВП) та коефіцієнтом покриття експортом імпорту (R=0,726). Цей зв'язок вказує на те,

що зі збільшенням коефіцієнта покриття експортом імпорту ВВП знижувався на 0,444% при зміні незалежної змінної на 1%, що свідчить про потенційні загрози для економічного зростання (табл. 2.7).. Хоча коефіцієнт детермінації (52,7%) показав, що частка впливу даного показника на ВВП є істотною, решта 47,3% залежить від інших факторів, які також вимагають уваги. Низька похибка регресії (до 5%) підтверджує значимість цих результатів.

Аналіз взаємозв'язку ВВП з імпортною квотою та індексом кількісних умов торгівлі також виявив обернену залежність, де підвищення імпортної квоти на 1% призводило до зниження ВВП у фактичних цінах на 3,485%, а підвищення індексу кількісних умов торгівлі на 1% – до зниження ВВП на 3,23%. Достатньо високий коефіцієнт детермінації (59,1%) та значення критерію Фішера (F(2,8)=5,803) свідчать про значимість впливу цих факторів. Водночас, залишок у 40,9% вказує на наявність інших суттєвих чинників, що впливають на динаміку ВВП.

Отримані результати підтвердили попередні висновки про існування економічних загроз, зумовлених високим рівнем імпортної квоти та невідповідністю коефіцієнта покриття нормативним значенням, що підкреслює потребу в реалізації структурних змін для зниження ризиків і підвищення стійкості економіки України.

Таблиця 2.7

Результати регресійного аналізу залежності економічного зростання України від загальних показників збалансованості зовнішньої торгівлі у 2011-2021 рр.

Факторні ознаки	Залежна змінна		
	Ind_GDP	*GDP*	*GDP_pc*
Кількість спостережень	11	11	11
Постійна величина	4,549*** (0,020)	42,651*** (8,210)	41,213*** (9,561)
Ex/Im	-0,444** (0,140)	-	-
Qim	-	-3,485** (1,274)	-3,619** (1,484)
Terms_q	-	-3,230** (1,103)	-3,620** (1,285)
R	0,726	0,769	0,746
R^2	0,527	0,591	0,557
F-критерій	F(1,9)=10,031	F(2,8)=5,803	F(2,8)=5,045

* - рівень статистичної помилки на рівні 10%;
** - рівень статистичної помилки на рівні 5%;
*** - рівень статистичної помилки на рівні 1%.

Джерело: розраховано автором

Результати регресійного аналізу також показали, що обсяги ВВП на одну особу мають обернений зв'язок з імпортною квотою та індексом кількісних умов торгівлі (R=0,746). Коефіцієнт детермінації вказує, що 55,7% варіацій у ВВП на одну особу зумовлено змінами в цих показниках. Зокрема, збільшення імпортної квоти на 1% супроводжувалося зменшенням ВВП на одну особу на 3,619%, а зростання індексу кількісних умов торгівлі на 1% зменшувало цей показник на 3,62%, що свідчить про потенційні загрози для добробуту населення. Тісність зв'язку, підтверджена значенням критерію Фішера та низькою похибкою (до 5%), свідчить про надійність моделі.

Водночас, виявлений слабкий прямий зв'язок між ВВП на одну особу та індексом умов торгівлі (R=0,622) вказує, що зростання індексу умов торгівлі на 1% асоціювалося з підвищенням ВВП на одного мешканця на 4,377%, що підтверджує потенційні переваги від покращення умов торгівлі. Цей показник відображає позитивний вплив збалансованості цінових умов торгівлі на економічний добробут.

Загалом, отримані результати вказують на наявність значних ризиків для економічного зростання та добробуту населення через невідповідність імпортної квоти та кількісних умов торгівлі оптимальним значенням, а також підкреслюють важливість покращення цінових умов торгівлі для зростання ВВП на душу населення.

$$GDP_pc = 10{,}944 + 4{,}377 \cdot Terms_ind. \qquad (2.1)$$

Коефіцієнт детермінації показує, що рівень ВВП на одного мешканця лише на 38,7% був пов’язаний із змінами в умовах торгівлі, тоді як 61,3% залежав від інших факторів. Розраховане значення критерію Фішера перевищувало його табличне значення (F(1,9)=5,685), а статистична похибка не перевищувала 5%, що підтверджує достовірність отриманих результатів. Таким чином, було підтверджено вигоди для української економіки від покращення умов торгівлі, коли зростання цін на експорт випереджало зростання імпортних цін.

За результатами регресійного аналізу не було виявлено значущої залежності всіх показників економічного зростання України від змін експортної квоти та індексу цінових умов торгівлі. Це спростовує припущення про суттєвий вплив загроз, які виникають від зростання експортної залежності економіки та відображаються у відхиленні фактичної експортної квоти від нормативної. Також не підтвердився позитивний вплив покращення цінових умов торгівлі на економічне зростання України.

Для перевірки впливу переваг і загроз, пов'язаних зі збалансованістю географічної та товарної структури зовнішньої торгівлі, буде проведено регресійний аналіз на основі показників, наведених у таблиці 2.8.

Таблиця 2.8

Дані для регресійного аналізу впливу показників збалансованості структури зовнішньої торгівлі на економічне зростання України

	Залежна змінна			Незалежні змінні				
	Індекси фізичного обсягу ВВП, %	ВВП, млн грн.	ВВП на одну особу, грн	Частка провідної країни-партнера в загальному обсязі зовнішньої торгівлі, %	Індекс Герфіндаля-Гіршмана	Частка високотехнологічної продукції в експорті товарів, %	Частка високотехнологічної продукції в імпорті товарів, %	Коефіцієнт технологічної залежності
Роки	*Ind_GDP*	*GDP*	*GDP_pc*	*Main_partn*	*HHI*	*Ex_ht*	*Im_ht*	*Tech_dep*
2011	105,5	1299991	28488	32,4	0,099	5,9	11,7	2,42
2012	100,2	1404669	32002	29,4	0,081	6,8	12,4	2,25
2013	100,0	1465198	33473	27,3	0,074	6,3	12,7	2,45
2014	93,4	1586915	36904	20,7	0,055	6,4	12,8	2,05
2015	90,2	1988544	46413	16,3	0,042	6,5	12,1	1,84
2016	102,4	2385367	55899	11,58	0,037	6,8	13,8	2,18
2017	102,4	2981227	70170	11,77	0,035	6,3	13	2,37
2018	103,5	3560302	84228	11,24	0,032	7,1	14,7	2,51
2019	103,2	3977198	94633	11,5	0,033	6,5	16,4	3,06
2020	96,2	4222026	101138	14,9	0,044	6,2	17,2	3,04
2021	103,4	4365575	131734	13,5	0,039	5,4	15,2	3,01

Джерело: складено автором на основі даних та власних розрахунків за даними [41-43]

Результати лінійної регресії показали помірний зв'язок (R=0,713) між індексом ВВП і такими показниками, як частка провідної країни-партнера у зовнішньоторговельному обороті та індекс Герфіндаля-Гіршмана (табл. 2.9). При цьому спостерігалася обернена залежність індексу ВВП від частки провідної країни-партнера та пряма залежність від індексу Герфіндаля-

Гіршмана. Так, збільшення частки провідної країни-партнера на 1% призводило до зниження індексу ВВП на 0,56% за незмінних умов, тоді як зростання індексу Герфіндаля-Гіршмана на 1% сприяло підвищенню індексу ВВП на 0,574%. Розрахункове значення критерію Фішера трохи перевищувало його табличне значення, що свідчить про відносно невисоку щільність зв'язку між змінними. Коефіцієнт детермінації показує, що зміна індексу ВВП на 50,8% залежала від збалансованості географічної структури торгівлі, тоді як 49,2% обумовлені іншими факторами. Рівень статистичної помилки не перевищував 5%, що свідчить про прийнятність отриманих результатів.

Обернена залежність індексу ВВП від частки провідної країни-партнера підкреслює важливість змін у географічній структурі зовнішньої торгівлі України. Поліпшення збалансованості географічної структури, зокрема, зменшення частки провідної країни-партнера до нормативного рівня, сприяло посиленню економічних переваг. Зменшення частки провідного партнера у зовнішньоторговельному обороті знизило негативний вплив відповідних загроз на економічне зростання, підтримуючи додаткові переваги від покращеної збалансованості торгівлі.

Експорт України відзначається високою диверсифікованістю, оскільки значення індексу Герфіндаля-Гіршмана є низьким і знижувалося протягом досліджуваного періоду (підрозділ 2.2). Отже, загрози, пов'язані з концентрацією експорту, фактично відсутні, і навіть зростання індексу Герфіндаля-Гіршмана не несе загрози економічному зростанню, оскільки має прямий зв'язок з індексом ВВП. Додатково, регресійний аналіз не виявив зв'язку між змінами індексу Герфіндаля-Гіршмана та іншими показниками економічного зростання, такими як ВВП у фактичних цінах та на душу населення. Також відсутній зв'язок між індексом ВВП та товарною структурою зовнішньої торгівлі, зокрема часткою високотехнологічної продукції в експорті та імпорті, а також коефіцієнтом технологічної залежності.

Таблиця 2.9

Результати регресійного аналізу залежності економічного зростання України від показників збалансованості структури зовнішньої торгівлі у 2011-2021 рр.

Факторні ознаки	Залежна змінна		
	Ind_GDP	*GDP*	*GDP_pc*
Кількість спостережень	11	11	11
Постійна величина	7,929*** (1,157)	6,084*** (1,501)	1,535 (1,807)
Main_partn	-0,560** (0,194)	-	-
HHI	0,574** (0,201)	-	-
Im_ht	-	3,287*** (0,572)	3,597*** (0,689)
R	0,713	0,886	0,866
R^2	0,508	0,785	0,751
F-критерій	F(2,8)=4,14	F(1,9)=32,939	F(1,9)=27,234

* - рівень статистичної помилки на рівні 10%;
** - рівень статистичної помилки на рівні 5%;
*** - рівень статистичної помилки на рівні 1%.

Джерело: розраховано автором

Дослідження показало значну (R=0,886) пряму залежність між ВВП у фактичних цінах та часткою високотехнологічної продукції в імпорті товарів: збільшення останньої на 1% сприяло зростанню ВВП на 3,287% за інших незмінних умов. Коефіцієнт детермінації свідчить, що 78,5% змін у ВВП України в період 2011-2021 рр. обумовлені зростанням частки високотехнологічних товарів в імпорті, а 21,5% — іншими факторами. Високе значення критерію Фішера підтверджує тісний зв'язок між змінними, а статистична похибка, яка не перевищує 1%, вказує на достовірність результатів.

Також було виявлено істотний (R=0,866) позитивний вплив частки високотехнологічної продукції на ВВП у розрахунку на одну особу: збільшення незалежної змінної на 1% призводило до зростання ВВП на одну особу на 3,597% за інших незмінних умов. Це підтверджує висновок про вплив цього показника на загальний ВВП, хоча з дещо вищою похибкою — понад 10% при розрахунку постійної величини. Водночас коефіцієнт детермінації показує, що 75,1% змін у ВВП на одну особу залежали від частки високотехнологічної

продукції в імпорті, а 24,9% — від інших факторів. Підтверджується значущість зв’язку, оскільки статистична похибка не перевищувала 1%.

Згідно з розрахунками, не було виявлено залежності між ВВП або ВВП на душу населення та часткою високотехнологічної продукції в експорті чи коефіцієнтом технологічної залежності.

Отже, регресійний аналіз виявив позитивний вплив високотехнологічного імпорту на економічне зростання України, що суперечить попереднім припущенням про зростання ризиків від збільшення частки таких товарів в імпорті. Таким чином, українська економіка отримує переваги від імпорту високотехнологічної продукції, зокрема електричних машин та обладнання, що сприяє оновленню промислових підприємств і підвищенню їхньої продуктивності.

Підсумовуючи результати дослідження, можна зазначити наявність ризиків для економічного зростання України, спричинених незбалансованістю експорту та імпорту, посиленням імпортної залежності та погіршенням кількісних умов торгівлі. Однак, підтверджено і наявність переваг для економіки України від покращення цінових умов торгівлі. Виявлено тенденцію до зниження ризиків, пов’язаних із залежністю від торгівлі з основним торговим партнером, що свідчить про додаткові переваги від географічної збалансованості торгівлі. Виявлений позитивний вплив частки високотехнологічного імпорту на економічне зростання також підтверджує переваги від високотехнологічного імпорту та спростовує припущення про зростання загроз від такої залежності.

Висновки до розділу

1. За результатами розрахунків загальних показників збалансованості зовнішньої торгівлі України у 2011-2021 роках було виявлено, що ризики від зовнішньої торгівлі перевищували вигоди. Незважаючи на покращення більшості показників збалансованості відносно нормативних значень, їхні фактичні результати залишалися нижчими за ці нормативи. Обсяг імпорту

перевищував експорт у вартісному вимірі, що збільшувало валютні витрати порівняно з валютними надходженнями та негативно позначалося на платіжному балансі країни. Показники відкритості економіки не відповідали встановленим нормам, а збільшення експортної квоти свідчило про зростання експортної залежності. Імпортна квота також суттєво перевищувала нормативне значення, вказуючи на значні ризики імпортної залежності, що переважала над експортною. Водночас індекс умов торгівлі України відповідав нормативному значенню і демонстрував тенденцію до зростання, що відображало наявність вигідних умов для економіки завдяки сприятливому співвідношенню цін на експортні та імпортні товари.

2. Протягом 2011-2021 років відбулися позитивні зміни в структурі зовнішньої торгівлі України, що виражалося у збільшенні товарообігу з країнами Європи та Азії, зниженні залежності від країн СНД, зміні основного торговельного партнера та зменшенні його частки до безпечного рівня. Географічна структура експорту у 2021 році стала більш диверсифікованою, що принесло вигоди для економіки та знизило ризик залежності від основного торговельного партнера. У товарній структурі спостерігалося посилення залежності від експорту сировини та імпорту технологічних товарів, що зменшувало конкурентні переваги. У результаті, хоча Україна отримує вигоди від експорту сировини, залежність від імпорту високотехнологічної продукції створює більше ризиків, ніж переваг у торгівлі такими товарами.

3. Регресійний аналіз підтвердив вплив на економічне зростання України ризиків, пов'язаних із незбалансованістю обсягів експорту й імпорту, посиленням імпортної залежності та погіршенням кількісних умов торгівлі. Одночасно, було підтверджено наявність вигод від покращення цінових умов торгівлі. Також спостерігається тенденція до зниження загроз, пов’язаних із залежністю від основного торговельного партнера, що свідчить про вигоди від покращення географічної збалансованості зовнішньої торгівлі. Позитивний вплив частки високотехнологічної продукції в імпорті на економічне зростання

засвідчує наявність вигод від імпорту високотехнологічної продукції для сучасного етапу економічного розвитку України.

РОЗДІЛ 3. ЗАСОБИ І СПОСОБИ УДОСКОНАЛЕННЯ ЗРІВНОВАЖЕННЯ МІЖНАРОДНОЇ ТОРГІВЛІ УКРАЇНИ

3.1. Засоби підвищення позивних факторів євроінтеграції для удосконалення торговельного зрівноваження України

До 2014 року Європейський Союз мав значне, але не ключове значення для українського експорту: у 2013 році лише 25% всього експорту України прямувало до ЄС, що поступалося 35% експорту до пострадянських країн та 39% до інших держав. Проте ЄС розглядав Україну як перспективний ринок, а для українських підприємств відмова від митних бар'єрів в ЄС означала можливість отримання торговельних переваг. Із цією метою в 2008 році розпочались переговори щодо угоди про асоціацію з ЄС, яка охоплювала не лише торгівлю, але і гармонізацію українських норм з європейськими. Ця угода набула чинності у повному обсязі у вересні 2017 року.

Згідно з Угодою про поглиблену і всеосяжну зону вільної торгівлі (ПВЗВТ), більшість митних зборів для українських товарів скасовано, за винятком окремих товарів, для яких передбачено перехідний період до 7 років. Понад половина сільськогосподарської продукції вже була лібералізована з моменту набуття чинності угодою, а для деяких чутливих продуктів, таких як молочні вироби, цукор та олії, було встановлено перехідний період до 2023 року. Водночас на певні українські товари, наприклад, м'ясо птиці та цукор, введено тарифні квоти, які обмежують обсяги безмитного імпорту до ЄС [49].

У рамках ПВЗВТ Україна зобов'язалася до 2026 року поступово скасувати експортні мита на певні товари, зокрема худобу, насіння окремих олійних культур і метали. Окрім цього, діє спеціальний захисний механізм, який дозволяє Україні до 2031 року запроваджувати додаткові експортні мита на певні товари (шкіру, соняшникове насіння, деякі види металів) у випадку, якщо їхній експорт до ЄС перевищить встановлений поріг.

Угода про асоціацію між Україною та ЄС, особливо ПВЗВТ, відіграла ключову роль у стабілізації української зовнішньої торгівлі після колапсу 2014-2015 років. Хоча падіння торгівлі було відчутним у всіх напрямках, скорочення

експорту та імпорту з ЄС виявилося значно менш серйозним, ніж у торгівлі з країнами СНД чи іншими регіонами. Наприклад, експорт до ЄС скоротився лише у 2015 році на 23%, а імпорт знизився на 22% і 27% у 2014-2015 роках відповідно. Вже з 2016 року український експорт до ЄС почав відновлюватися, і зростання у 2017 році на 29% вивело його на рівень, вищий за показники 2013 року, що підтверджує вигоди від поглибленої зони вільної торгівлі з ЄС.

Традиційний дефіцит у зовнішній торгівлі України, де імпорт переважає експорт, зумовлює необхідність ефективного використання вигод, які відкриває ПВЗВТ. Це передбачає вивчення товарної структури торгівлі з ЄС та пошук можливостей для підвищення обсягів експорту за перспективними товарними групами.

Порівняння експорту за основними товарними групами за 2013 та 2017 роки свідчить про позитивні зміни у кількох галузях (табл. 3.1). Так, найбільше зростання відбулося за групою жирів і олій, у той час як експорт мінерального палива та нафти знизився на 50%. Експорт металургійної продукції також зменшився, зокрема через перебої у виробничих ланцюгах через конфлікт на Донбасі. Однак зросли обсяги експорту товарів, які раніше мали незначну частку: м’ясної продукції (з 1 до 136 млн доларів США), молочної продукції (з 42 до 121 млн доларів США) та меблів (з 145 до 418 млн доларів США). Це свідчить про позитивні структурні зміни в українському експорті та демонструє нові можливості, що з’явилися завдяки ПВЗВТ.

Таблиця 3.1

Динаміка експорту основних товарів з України до ЄС у 2013-2021 рр.

Товарна група	Обсяг експорту, млн дол. США			Зміна, %		
	2013	2017	2021	2017/2013	2021/2017	2021/2013
Недорогоцінні метали та вироби з них	4 061	3190	6355,2	-21,4	99,2	56,5
Залізна руда	1 759	1545	3012,1	-12,2	95,0	71,2
Зернові культури	1 708	1677	1934,8	-1,8	15,4	13,3
Електричні машини	1 502	2043	2573,5	36,1	26,0	71,4
Насіння і плоди олійних рослин	1250	1095	1479,2	-12,4	35,1	18,3
Палива мінеральні; нафта і продукти її перегонки	1048,5	524	581,3	-50,0	10,9	-44,6
Деревина і вироби з деревини	612	834	1436,8	36,3	72,3	134,7
Жири та олії тваринного або рослинного походження	501	1472	2362,5	194,1	60,5	372,0

Джерело: розраховано автором за даними [50, с. 24-29; 51, с. 30-38; 52]

Аналіз динаміки експорту України до ЄС у 2021 році порівняно з 2013 роком демонструє загальне зростання обсягів експорту по всіх основних товарних групах, крім мінеральних палив та нафтопродуктів. Найбільше зростання відбулося в сегменті жирів і олій тваринного і рослинного походження, обсяги яких зросли майже вчетверо. Незначне зростання спостерігалося у товарних групах зернових культур та насіння олійних рослин, що пов’язано з фітосанітарними бар’єрами та субсидіями на підтримку місцевих виробників у ЄС. Особливо примітно, що експорт високотехнологічних товарів, таких як електричні машини, продемонстрував стабільну зростаючу динаміку. Цей сегмент має набагато більшу додану вартість порівняно з аграрною сировиною, що позитивно впливає на економічний розвиток.

Попри позитивні тенденції, експертні оцінки свідчать про значний нереалізований експортний потенціал України до ЄС, який складає близько 9,7 млрд дол. США, із загального потенціалу у 20 млрд дол. США [53, с. 61]. Це

вказує на перспективи нарощування експорту до країн ЄС, особливо для товарів з високою доданою вартістю.

Однак більша частина експортного потенціалу України залишається зосередженою у сировинних галузях. Наприклад, для соняшникової олії загальний експортний потенціал до ЄС оцінюється у 1,7 млрд дол., з яких 554,6 млн дол. ще не використано. Подібна ситуація спостерігається для експорту пшениці, де загальний потенціал складає 667 млн дол., а невикористаний потенціал — 423,1 млн дол (рис. 3.1).

Рис. 3.1. Товарні групи українського експорту до ЄС з найбільшим експортним потенціалом

Джерело: [53, с. 63]

На противагу цьому, потенціал у сегментах продукції з високою доданою вартістю є значно нижчим. Для електричних проводів для автомобілів загальний експортний потенціал становить 911,6 млн дол., з яких невикористаними залишаються 191,2 млн дол. Показовим є і те, що для побутових електроприладів, таких як кавоварки чи чайники, нереалізований потенціал становить 190,5 млн дол., що майже дорівнює поточному фактичному обсягу експорту (185 млн дол.).

Для максимізації вигод від зовнішньої торгівлі необхідно зосередити увагу на розширенні експорту товарів із високою доданою вартістю, одночасно

оптимізуючи використання потенціалу у сировинних сегментах. Це дозволить Україні отримати стабільний дохід від торгівлі з ЄС та покращити структуру експорту.

Отже, після надання Україні режиму нульових мит та зняття багатьох торговельних бар'єрів, вона отримала змогу нарощувати обсяги експорту як агропродовольчої, так і промислової продукції до країн ЄС. Проте проблеми залишаються, зокрема через захисні заходи, які окремі країни-члени ЄС запроваджують для захисту внутрішніх аграрних ринків. Для подолання цих викликів і максимального використання потенціалу торгівлі з ЄС потрібен комплексний підхід з інституційними, економічними та організаційними інструментами.

Експортна стратегія України повинна стати базовим інструментом, оскільки після завершення дії попередньої у 2021 році, нові умови потребують оновленого підходу. Ця стратегія має врахувати сучасні виклики: зміну митного режиму, підтримку України з боку ЄС у вигляді нульових мит та статусу кандидата на вступ до ЄС. Важливо, щоб нова стратегія зосереджувалася на пріоритетних галузях, які здатні забезпечити високу додану вартість і зменшити залежність від експорту сировини. Зокрема, для агропродовольчої продукції необхідно створити інфраструктуру для її переробки, що підвищить конкурентоспроможність на ринку ЄС [54, 55].

Також доцільно активізувати підтримку розвитку експортних інституцій, які могли б забезпечувати українським виробникам доступ до європейських ринків, допомагати їм із сертифікацією та відповідністю стандартам ЄС. Водночас для розвитку промислового експорту слід розширити доступ до технологій і сприяти модернізації виробництва (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Інструменти підвищення ефективності використання експортного потенціалу України в умовах євроінтеграції

Інструменти	Заходи	Важелі
1. Інституційні	Ухвалення Експортної стратегії України Оптимізація діяльності експортно-кредитного агентства Удосконалення системи митного адміністрування Активізація переговорів в рамках «Промислового діалогу»	- державна підтримка виробників, що експортують продукцію з високим рівнем доданої вартості; - гарантування розрахунків, кредитування та страхування експортних операцій підприємств; - мінімізація дискримінаційних навантажень при проходженні митних процедур, посилення співпраці між органами митного контролю України та країн-сусідів, які є членами ЄС; -застосування європейських стандартів якості в промисловому виробництві; - сприяння залученню технологічних та інноваційних рішень
2. Економічні	Розвиток індустріальних парків Відновлення вільних економічних зон (ВЕЗ)	- звільнення на 5 років від податку на прибуток та на наступні 5 років встановлення ставки 9% за умови реінвестування цих коштів у розвиток виробництва експортної продукції; - звільнення на 5 років від податку на прибуток та на наступні 5 років стягнення половинної ставки цього податку за умови реінвестування вивільнених коштів у розвиток виробництва експортної продукції; - пільгове кредитування виробничої діяльності (під 2% річних); - пільгова ціна оренди землі або купівлі земельної ділянки під будівництво підприємства.
3. Організаційні	Створення торгових представництв при посольствах України в країнах ЄС	- сприяння розвитку торгово-економічних зв'язків України, просування експорту товарів та послуг походженням з України, залучення іноземних інвестицій у пріоритетні сфери економіки України; - підготовка висновків щодо доцільності експорту чи імпорту товарів та послуг, розробка нових форм співпраці з іноземними державами з метою збільшення обсягів експорту товарів та послуг походженням з України.

Джерело: розроблено автором

Для посилення присутності української промислової продукції на ринках ЄС важливо використовувати інструменти в рамках Промислового діалогу Україна-ЄС, що сприятиме інтеграції українських підприємств у європейські ланцюжки створення вартості та залученню інвестицій. Очікуваний результат полягає у збільшенні обсягів експорту та розвитку середньо- та високотехнологічних галузей, а також у впровадженні європейських стандартів якості та нових технологій.

Економічні інструменти передбачають розвиток індустріальних парків і вільних економічних зон, які спеціалізуватимуться на виробництві продукції для експорту до ЄС у пріоритетних галузях, визначених в Експортній стратегії. Такі підприємства можуть отримувати підтримку у вигляді податкових пільг і пільгового кредитування.

Організаційні інструменти зосереджені на підтримці міжнародних контрактів та укладанні угод. Для цього доцільно створювати торгові представництва при українських посольствах у країнах ЄС, які б надавали правову, фінансову та інформаційну підтримку експортерам. Вони могли б допомагати у вирішенні антидемпінгових розслідувань, сприяти участі в ярмарках і форумах, а також допомагати з маркетинговими дослідженнями.

3.2. Напрямки збільшення міжнародних ринків для зрівноваження товарної структури експорту України

Попередній географічний аналіз напрямків зовнішньої торгівлі України показує, що наша країна постачає експортні товари переважно до європейських держав, зокрема до країн ЄС. У глобальному масштабі основна частка експорту спрямована до країн ОЕСР, що характеризуються високим рівнем економічного розвитку. Така ситуація має свої переваги, зокрема економічну та політичну стабільність ринків. Однак стратегічне планування експортної діяльності має враховувати динаміку економічного зростання, демографічні тенденції та потенціал внутрішніх ринків країн-імпортерів української продукції. Згідно зі статистичними та прогнозними даними, у найближчому майбутньому (до 2050 року) найвищі темпи економічного зростання очікуються у таких країнах, як Китай, Індія та Бразилія (табл. 3.3). Незважаючи на те, що після 2030 року зростання найбільших економік світу може сповільнитися, серед десяти країн з найвищим економічним потенціалом залишається лише одна повністю європейська держава – Німеччина.

Таблиця 3.3

ВВП за паритетом купівельної спроможності (ПКС) у 2014, 2030 та 2050 роках у найбільших економіках світу

Рейтинг	2014 р.		2030 р.		2050 р.	
	Країна	ВВП (ПКС2014), млрд дол.	Країна	ВВП (ПКС2014), млрд дол.	Країна	ВВП (ПКС2014), млрд дол.
1	Китай	17 632	Китай	36 112	Китай	61 079
2	США	17 416	США	25 451	Індія	42 205
3	Індія	7 277	Індія	17 138	США	41 384
4	Японія	4 788	Японія	6 006	Індонезія	12 210
5	Німеччина	3 621	Індонезія	5 486	Бразилія	9 164
6	Росія	3 559	Бразилія	4 996	Мексика	8 014
7	Бразилія	3 073	Росія	4 854	Японія	7 914
8	Франція	2 587	Німеччина	4 590	Росія	7 575
9	Індонезія	2 554	Мексика	3 985	Нігерія	7 345
10	Велика Британія	2 435	Велика Британія	3 586	Німеччина	6 338

Джерело: побудовано за [56]

Для ухвалення стратегічних бізнес-рішень важливу роль відіграє аналіз демографічної ситуації на ринках країн-партнерів або потенційних партнерів. У найближчі десятиліття світове населення зростатиме нерівномірно: деякі країни та регіони зазнають зменшення чисельності, тоді як інші демонструватимуть високі темпи приросту, що сприятиме підвищенню попиту на товари та послуги. За прогнозами, середні темпи приросту населення у 2015-2060 роках складатимуть 0,7%, а загальна чисельність населення досягне понад 10 мільярдів у 2060 році. Очікується, що Індія, з населенням у 1745 мільйонів, стане найбільш населеним регіоном у світі до 2060 року.

З огляду на те, що з 2019 року основним торговельним партнером України став Китай, під час стратегічного планування експортної діяльності важливо враховувати довгострокові демографічні прогнози щодо цієї країни. Негативна демографічна динаміка та скорочення населення Китаю, зумовлені колишньою політикою однієї дитини, можуть призвести до депопуляції в майбутньому [57]. Аналогічно, у країнах ЄС спостерігається тенденція до старіння та скорочення чисельності населення: якщо у 1960 році частка населення ЄС становила 13,5% світового населення, то у 2015 році вона зменшилася до 6,9%, а до 2060 року очікується подальше зниження до 5,1% [58,

с. 22]. Це свідчить про можливе уповільнення економічного зростання та стабілізацію попиту на товари та послуги в ЄС, що матиме наслідки для міжнародної конкуренції з боку розвинених країн Європи.

З урахуванням динаміки економічного зростання та демографічної ситуації в країнах, які наразі є основними ринками збуту для українських виробників, у розробці Експортної стратегії України варто враховувати вказані фактори. Це допоможе визначити завдання та заходи для розширення експорту на позаєвропейські ринки, які в майбутньому формуватимуть значну частку світового ВВП та, завдяки приросту населення, забезпечуватимуть високий рівень споживання. Окрім економічних переваг, розширення присутності на таких ринках сприятиме диверсифікації джерел доходу, доступу до ринків з високою динамікою споживання та інвестицій, а також ефективнішому використанню масштабу при виході на ринки з високим демографічним потенціалом.

Втім, досвід експортерів показує, що позаєвропейські ринки, поряд з широкими можливостями, супроводжуються значними обмеженнями та ризиками. Серед основних обмежень виділяють бар'єри для вільної торгівлі та обігу капіталу, а також загрози, що виникають через політичну нестабільність, культурні та релігійні відмінності. Негативні фактори, які ускладнюють умови ведення бізнесу на позаєвропейських ринках, включають релігійний фанатизм, високу бідність, тероризм, прагнення деяких країн до домінування, відмінності в системах цінностей різних цивілізацій, тривалі збройні конфлікти, міграцію населення та біженство. Ці фактори значно підвищують ризики операційної діяльності у зовнішній торгівлі, створюючи реальні загрози майну та персоналу. Також можуть виникати ризики, пов’язані з торгівлею: розрахунками, платежами, коливаннями валютних курсів.

Через це Україні необхідно розробити механізм фінансової підтримки для експортерів, які працюють на світових ринках з підвищеними ризиками. Важливо запровадити спеціальні програми підтримки українських експортерів

для стимулювання їхньої діяльності на позаєвропейських ринках і вжити заходів для заохочення виходу на нові ринки.

Серед основних торгових партнерів України поза межами ЄС і пострадянського простору залишаються країни Північної Африки, Близького Сходу (зокрема Туреччина, Єгипет, Іран, Саудівська Аравія) та Азії (Китай і Індія), які є значними реципієнтами українського експорту. Винятком є Китай, з яким торгівля має стабільне позитивне сальдо. Криза 2014–2015 років негативно вплинула на економічні відносини з цими країнами: експорт скоротився з 24,5 млрд дол. США у 2013 році до 18,9 млрд дол. США у 2017 році (-23%), а імпорт знизився з 22 млрд дол. США до 17,3 млрд дол. США (-21%). Різке зменшення обсягів торгівлі з Росією та країнами СНД здебільшого спричинене політичними чинниками, але економічні труднощі в Україні, зокрема валютні обмеження та труднощі з доступом до кредитування, також вплинули на торгівлю з третіми країнами.

Згідно з таблицею 3.4, у 2017 році обсяги зовнішньоторговельного обороту України знизилися за всіма ключовими країнами-партнерами. Найбільше скорочення відбулося в торгівлі з Єгиптом: експорт зменшився на 32,7%, а імпорт — на 43,7% у порівнянні з 2013 роком. Винятком була торгівля з Індією, де експорт з України зріс на 11,7%. У 2021 році ситуація значно покращилася у торгівлі з більшістю розглянутих країн, крім Єгипту, куди експорт зменшився на 28,5% порівняно з 2013 роком. Найвищий приріст українського експорту спостерігався до Китаю у 2021 році, при цьому темпи зростання імпорту були порівняно нижчими.

Таблиця 3.4

Динаміка торгівлі України з основними позаєвропейськими країнами у 2013-2021 рр.

Країна	Експорт, млн дол. США			Зміна, 2021/2013, %	Імпорт, млн дол. США			Зміна, 2021/2013, %
	2013	2017	2021		2013	2017	2021	
Туреччина	3805	2519	4143	8,86	1853	1263	3260	75,98
Індія	1975	2206	2494	26,32	839	561	961	14,66
Китай	2727	2039	8004	193,52	7901	5649	10982	39,00
Єгипет	2721	1831	1945	-28,52	137	77	149	9,07

Джерело: складено за даними [46]

Китай є найбільшим торговельним партнером України, проте ситуація в двосторонній торгівлі є несприятливою для української економіки як з точки зору обсягу експорту, так і торговельного балансу та структури товарів. В Україну надходять переважно товари із високим ступенем обробки (наприклад, взуття, одяг), а також продукція електронної промисловості (наприклад, комп'ютерні компоненти та побутова техніка). У 2021 році на Китай припадало 59,1% українського експорту залізних концентратів і руд. Експорт зернових на суму 2,5 млрд доларів США становив 31,9% товарів, поставлених Україною до Китаю в 2021 році [59]. У 2018 році частка сировини в товарному експорті України до Китаю досягла 55,8%, проміжних товарів – 32,0%, засобів виробництва – 10,2%, споживчих товарів – лише 2,0%. Навпаки, імпорт із Китаю складався з споживчих товарів на 30,4%, засобів виробництва – на 46,5%, проміжних товарів – на 21,6%, а частка сировини в ньому становила лише 1,1%. Отже, двостороння торгівля України з Китаєм характеризується яскраво вираженою сировинною спрямованістю експорту з імпортозалежністю від товарів з високим рівнем переробки та доданої вартості.

Водночас, головною метою торговельної політики України щодо Китаю має стати збалансування товарообігу шляхом прискорення зростання експорту, підтримка діяльності українських підприємств на китайському ринку, встановлення нових та поглиблення існуючих двосторонніх контактів. Залучення китайських інвестицій виробничого характеру є важливим напрямком, який у довгостроковій перспективі може забезпечити скорочення розриву в українсько-китайській торгівлі (задоволення потреб українського ринку на місцевому рівні та експорт товарів на інші ринки), а також створення нових робочих місць.

З огляду на від'ємне сальдо у взаємній торгівлі, основною метою торговельної політики України щодо Китаю є збалансування торгівлі шляхом прискорення зростання експорту. Однак, в умовах війни виконати це завдання не можливо через блокування російськими військами морських портів України, що ускладнює логістику доставки залізних концентратів і руд, кукурудзи,

соняшникової олії, макухи та чорних металів, які складають основу українського експорту до Китаю. Враховуючи те, що у 2021 р. збільшення експорту України до Китаю відбулося переважно за рахунок залізної руди та зернових, можна стверджувати, що розширення економічних зв'язків з Китаєм за збереження такої структури експорту посилить сировинний характер спеціалізації України. Це зумовлює актуальність визначення та використання нових перспективних ринків для подальшої географічної диверсифікації товарного експорту України.

Індія, завдяки своєму економічному потенціалу, стає одним із головних партнерів України на Азіатському континенті. Структура українського експорту товарів до Індії дещо відрізняється від товарної структури поставок до Китаю. В експорті товарів до Індії у 2021 р. переважали жири та олії тваринного або рослинного походження (на суму 1925,9 млн дол. США, що становило 77,2% експорту) та добрива (на суму 291,2 млн дол. США, що становило 11,7% експорту), а зростання обсягів експорту за цими товарними групами складало понад 30% відносно 2020 р. [59].

З точки зору ринкового попиту та можливостей української економіки у повоєнний період доцільно розвивати співпрацю з Індією у галузях промисловості, що виготовляють продукцію з високим рівнем доданої вартості. Враховуючи значний бойовий досвід використання українських розробок в сфері військово-промислового комплексу та зацікавленість індійських партнерів у спільному інвестуванні виробництва озброєння і воєнної техніки (броньованої зброї, систем керування вогнем, авіаційної техніки, парашутів) доцільно створювати спільні підприємства з виробництва такої продукції в Україні або налагодити постачання комплектуючих до Індії. Це позитивно вплине на розвиток двосторонньої торгівлі України з Індією і сприятиме покращенню торгового балансу нашої країни за рахунок збільшення технологічного експорту.

Окремо слід звернути увагу на істотне зростання обсягів імпорту з Туреччини до України, при тому що експорт українських товарів збільшувався

повільніше. Так, у 2021 р. порівняно з 2017 р. імпорт турецьких товарів до України збільшився на 158% порівняно з 2017 р., а експорт товарів з України до Туреччини збільшився лише на 64,4% за аналогічний період. У зв'язку із підписанням угоди про зону вільної торгівлі України з Туреччиною у лютому 2022 р. можна очікувати подальшого зростання обсягів торговельного обороту між країнами. Водночас, зауважимо, що з точки зору збалансування переваг і загроз від зовнішньої торгівлі для української економіки, набуває актуальності визначення заходів для збільшення обсягів українського експорту до Туреччини за рахунок максимального використання переваг лібералізації умов торгівлі. Зазначимо, що в експорті України до Туреччини переважають зернові культури та продукція металургії, тому одним з основних завдань для підвищення ефективності зовнішньої торгівлі є збільшення експорту української продукції переробної промисловості.

Зважаючи на високий рівень географічної диверсифікації українського експорту актуальним завданням для збалансування товарної структури зовнішньої торгівлі України вважаємо нарощення експортних поставок на позаєвропейські ринки. При цьому варто звернути увагу на важливість покращення якісної структури товарного експорту за рахунок збільшення поставок продукції з вищим рівнем доданої вартості.

Отже, нова Експортна стратегія України, актуальність якої ми обґрунтували у підрозділі 3.1, повинна передбачати зміцнення конкурентних позицій нашої країни на ринках позаєвропейських країн, що розвиваються, визначати завдання в сфері економічного співробітництва з цими країнами. Реальні можливості співпраці доцільно визначати на основі аналізу наявного економічного потенціалу України та країн-партнерів, рівнем і динамікою їх розвитку, рівнем конкурентоспроможності українських суб'єктів (наприклад, можливостями та умовами експортних кредитів) та їхніми експортними пропозиціями на даному ринку (наприклад, можливість досягнення цінової конкурентоспроможності в порівнянні з продукцією відомих світових компаній).

Експортна стратегія України в частини поглиблення торговельного співробітництва з позаєвропейськими країнами повинна передбачати такі основні цілі:

1) короткострокові цілі - досягнення політичного консенсусу та мобілізацію державних інституцій щодо необхідності активізації співробітництва з позаєвропейськими країнами, а також створення відповідних механізмів для активізації та координації діяльності, більш ефективного використання експортного потенціалу України на позаєвропейських ринках, створення сприятливого клімату для співпраці через більш інтенсивні політичні контакти;

2) середньострокові цілі (на період 5-10 років) - значне покращення економічної співпраці з позаєвропейськими країнами, збільшення обсягів торгівлі, значне скорочення торгового дефіциту України з окремими країнами за рахунок нарощення експорту товарів; ефективне використання раніше визначених ніш співпраці;

3) довгострокові цілі (15 років) - забезпечення найкращих можливих зовнішніх умов для економічного розвитку України та гарантування безпеки, зміцнення конкурентних позицій на міжнародних ринках.

Необхідною умовою досягнення цілей цієї Стратегії є виконання відповідними державними установами та відомствами конкретних завдань з урахуванням їх повноважень, що випливають із чинного правового статусу.

Стратегія дозволяє здійснити необхідні дії для визначення подальших потенційних можливостей для співпраці з цією групою країн, для пошуку галузей промисловості, в тому числі нішевих, що сприятиме збільшенню торгівлі з окремими країнами, і, насамперед, для збільшення експорту українських товарів.

Ключовим завданням є актуалізація цілей і пріоритетів в економічних відносинах з країнами Азії, Африки та Латинської Америки, що розвиваються, – у зв’язку з динамікою змін, що відбуваються у світовій економіці, в тому числі внаслідок процесів глобалізації та регіоналізації, а також визначити

значення та місце цієї групи країн у реалізації Україною стратегічних цілей економічного співробітництва з іноземними державами. У цьому контексті важливим завданням є визначення пріоритетних і важливих ринків у цих регіонах з точки зору економічних інтересів України. Необхідно також вживати заходів щодо визначення подальших потенційних можливостей співпраці з цією групою країн, пошук галузей промисловості, у тому числі нішевих, що передбачає збільшення торгівлі з окремими країнами, зокрема експорту українських товарів. Важливе значення в реалізації Експортної стратегії має діяльність державних інституцій підтримки підприємництва, зокрема інструменти економічного стимулювання та інформування, а також фінансові інструменти підтримки експорту.

Враховуючи понад 150 країн, які знаходяться в Азії, Африці та Латинській Америці, та обмежені можливості бюджетної підтримки діяльності експортерів та організації їх співпраці з позаєвропейськими державами, цілі, пріоритети та основні заходи Експортної стратегії мають бути зосереджені на цільових ринках і сферах, які є найважливішими для реалізації інтересів України. З точки зору переваг для української економіки, важливо створити гнучкі та ефективні двосторонні або багатосторонні структури (наприклад, змішані комітети, спільні торговельні палати), ефективніше використовувати існуючі інструменти підтримки експорту та впроваджувати нові інструменти для просування української продукції, розробити та впровадити механізм надання експортних кредитів як важливого інструменту стимулювання торгівлі, запровадити систему субсидій для забезпечення погашення експортерами відсотків за експортними кредитами, інтенсифікувати контакти з представниками торгово-промислових палат країн-партнерів, розвивати інформаційні мережі для полегшення комунікації між економічними партнерами обох сторін і встановлення прямих контактів між економічними партнерами, що може зменшити використання посередників у торгівлі. Ключовим елементом реалізації цілей Експортної стратегії є розвиток механізмів ефективного обміну інформацією про діяльність окремих

міністерств (особливо Міністерства закордонних справ та Міністерства економіки) та установ, а також створення спільної системи координації цієї діяльності.

Таким чином, у результаті проведеного дослідження встановлено, що необхідно більш ефективно використовувати експортний потенціал України на ринках позаєвропейських країн. Торговельна співпраця України з країнами, що розвиваються, підпорядковується тим самим ринковим правилам і принципам економічного розрахунку, що й співпраця з іншими економічними партнерами України. Тому, важливого значення для зростання експорту до вищезгаданих країни набуває подальше підвищення конкурентоспроможності української експортної продукції, що спрямовується на ринки країн Азії, Африки та Близького Сходу. Існує потреба в постійній, гнучкій модифікації політики щодо цих динамічних ринків у поєднанні із зусиллями щодо зменшення ризику та непередбачуваності політичних рішень та економічних інвестицій. Через обмеженість фінансових ресурсів для підтримки діяльності, включно з промоційними та інформаційними заходами у сфері співпраці з позаєвропейськими державами, цілі, пріоритети та засоби їх досягнення мають бути зосереджені на цільових ринках, які є найважливішими для досягнення економічних та політичних інтересів України.

Висновки до розділу

1. Динамічне зростання обсягів зовнішньої торгівлі України з країнами ЄС після впровадження в дію Угоди про асоціацію обумовлює необхідність використання ефективних інструментів з максимізації переваг української економіки від збільшення обсягів експорту та покращення його якісної структури. Україна має можливості покращення конкурентних позицій експортерів на ринках країн ЄС завдяки скасуванню мит та тарифних квот на промислові товари у зв’язку із поетапних впровадженням положень ПВЗВТ та рішення Європарламенту про призупинення дії мит на аграрну продукцію з метою підтримки української економіки під час війни. Відповідною реакцією

уряду має стати розробка і впровадження комплексу інституційних, економічних та організаційних інструментів з метою підтримки підприємств переробної промисловості, що виготовляють і експортують продукцію в країни ЄС.

2. До основних інституційних заходів слід віднести розробку і впровадження Експортної стратегії України та оптимізацію діяльності Експортно-кредитного агентства, ефективність реалізації яких буде залежати від дієвих економічних інструментів, що можуть бути впроваджені з метою сприяння виробництва і експорту продукції переробної промисловості в межах індустріальних парків і вільних економічних зон. Організаційні інструменти пов'язані із забезпеченням підтримки діяльності українських експортерів на експортних ринках і можуть бути реалізовані торговими представництвами, які доцільно створити при посольствах України в країнах ЄС.

3. З метою збільшення переваг від зовнішньої торгівлі для української економіки необхідно зміцнювати позиції вітчизняних експортерів на ринках позаєвропейських країн за рахунок якісного покращення товарної структури експорту. У зв'язку з цим у новій Експортній стратегії України повинні бути визначені: потенційні можливості для розвитку економічного співробітництва з країнами Азії, Африки та Близького Сходу; галузі, включаючи нішові сфери діяльності, які сприятимуть збільшенню обсягів експорту за пріоритетними та важливими географічними напрямками, та конкретні заходи і необхідні інструменти їх реалізації; фінансові механізми для підтримки експорту (поруки та гарантії, субсидії на відсоткові ставки за експортними кредитами, державні позики), інструменти просування української продукції на позаєвропейських ринках та інформаційної підтримки експортерів; заходи з оптимізації торговельного співробітництва з пріоритетними та важливими країнами шляхом підписання додаткових угод, які б сприяли розвитку двосторонніх відносин.

ВИСНОВКИ

1. Міжнародна торгівля є важливою складовою економічного зростання за рахунок товарообміну з країнами-партнерами, ефективність якого залежить від здатності національної економіки максимізувати переваги від експорту надлишків виробленої продукції та мінімізувати витрати на імпорт товарів, які не виготовляються в середині країни або виробництво яких є відносно дорожчим. До основних переваг, які отримує країна від міжнародної торгівлі, відносяться: підвищення ефективності використання наявних ресурсів, зростання рівня добробуту населення, покращення структури виробництва за рахунок розвитку високотехнологічних галузей промисловості, зростання масштабів виробництва та економія від масштабу. Поряд із перевагами міжнародної торгівлі виникає низка ризиків і загроз для національної економіки: втрата робочих місць у промисловості в розвинутих економіках, погіршення стану навколишнього середовища та перебоях у постачанні життєво важливих товарів; погіршення платіжного балансу, залежність від зовнішніх ринків збуту, імпортна залежність, неефективність експорту внаслідок його сировинномісткості, залежність від торгівлі з кількома країнами-партнерами.

2. Для оцінки збалансування переваг та загроз від зовнішньої торгівлі доцільно застосувати методику, яка передбачає: розрахунок показників зовнішньої торгівлі, що характеризують переваги і загрози для економіки країни, і порівняння їх фактичних значень з нормативними; визначення впливу розрахованих показників зовнішньої торгівлі на економічне зростання країни за допомогою регресійного аналізу. Оцінка переваг і загроз для національної економіки від зовнішньої торгівлі здійснюється за допомогою таких показників: експортна (імпортна) квота, коефіцієнт покриття експортом імпорту, частка високотехнологічної продукції в експорті (імпорті) товарів, індекс умов торгівлі, індекс Герфіндаля-Гіршмана та частки найбільших країн-партнерів у зовнішньоторговельному обороті. Економічне зростання

характеризується показниками ВВП у фактичних цінах, ВВП у розрахунку на одного мешканця та індексу ВВП до попереднього року.

3. Аналіз загальних показників збалансованості зовнішньої торгівлі у 2011-2021 рр. показав, що загрози від зовнішньої торгівлі перевищували переваги України. Загрози, обумовлені істотною експортною та імпортною залежністю економіки перевищували переваги від зовнішньої торгівлі України, а імпортна залежність була сильнішою, ніж експортна залежність. Індекс умов торгівлі України відповідав нормативному значенню і мав тенденцію до зростання, що свідчить про наявність переваг для української економіки від вигідного співвідношення цін на експортні та імпортні товари. У 2021 р. географічна структура експорту України стала більш диверсифікованою, що забезпечило отримання переваг від зовнішньої торгівлі та зниження загрози залежності національної економіки від торгівлі з провідною країною-партнером. Водночас, посилення залежності України від експорту сільськогосподарської сировини при одночасному зростанні залежності від технологічного імпорту дозволяє зробити висновок про отримання Україною переваги від експорту сировинних товарів, а у торгівлі високотехнологічною продукцією національна економіка знаходиться у залежності від імпорту високотехнологічної продукції.

4. В результаті регресійного аналізу підтверджено вплив на економічне зростання України загроз, які обумовлені незбалансованістю обсягів експорту та імпорту, посиленням імпортної залежності економіки та погіршенням кількісних умов торгівлі. Водночас, підтверджено отримання українською економікою переваг від покращення цінових умов торгівлі. Виявлено тенденцію до зниження загроз, пов’язаних із залежністю від торгівлі з країною-найбільшим торговельним партнером, що свідчить про отримання національною економікою переваги від покращення географічної збалансованості зовнішньої торгівлі. Виявлення позитивного впливу частки високотехнологічної продукції в імпорті на економічне зростання України

дозволило зробити висновок про наявність переваг від імпорту високотехнологічної продукції.

5. Істотне збільшення товарообороту України з країнами ЄС обумовлює необхідність використання ефективних інструментів з максимізації переваг української економіки від нарощення експорту та покращення його товарної структури. Україна повинна максимізувати вигоди від лібералізації торгівлі з ЄС в межах ПВЗВТ та використати режим безмитної торгівлі агропродовольством, який продовжений Європейським парламентом до червня 2024 р. Для цього необхідно розробити нову Експортну стратегію України та оптимізувати діяльність Експортно-кредитного агентства. Ефективність реалізації цих заходів можлива за умови застосування дієвих економічних інструментів для сприяння виробництва і експорту продукції переробної промисловості в межах індустріальних парків і вільних економічних зон, а також удосконалення організаційних інструментів з підтримки діяльності українських експортерів на експортних ринках торговими представництвами, які доцільно створити при посольствах України в країнах ЄС.

6. Важливим напрямом збільшення переваг від зовнішньої торгівлі для української економіки є покращення позицій вітчизняних експортерів на ринках позаєвропейських країн за рахунок якісного покращення товарної структури експорту. Відповідно, Експортна стратегія України повинна визначити: можливості розвитку торгівлі з країнами Азії, Африки та Близького Сходу; пріоритетні галузі, включаючи нішові сфери діяльності, які сприятимуть збільшенню обсягів експорту за ключовими географічними напрямками, та конкретні заходи і необхідні інструменти їх реалізації; фінансові механізми для підтримки експорту, інструменти просування української продукції на позаєвропейських ринках та заходи з інформаційної підтримки експортерів; засоби оптимізації торговельного співробітництва з пріоритетними країнами (підписання додаткових угод, поглиблення двосторонніх відносин).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. The role of international trade in the post-2015 development agenda. Trade and Development Board. Trade and Development Commission. Sixth session. Geneva, 5–9 May 2014. URL: https://unctad.org/system/files/official-document/cid33_en.pdf.

2. Trade Has Been a Powerful Driver of Economic Development and Poverty Reduction. URL: https://www.worldbank.org/en/topic/trade/brief/trade-has-been-a-powerful-driver-of-economic-development-and-poverty-reduction.

3. Abiodun Kehinde. Contribution of International Trade to Economic Growth in Nigeria. Awards for Excellence in Student Research and Creative Activity. 2017. URL: http://thekeep.eiu.edu/lib_awards_2017_docs/1.

4. Krueger A. O. Trade Policy and Economic Development: How We Learn. American Economic Review. 1997. №87(1). P. 1–21.

5. Sachs, J. and Warner, A. M. Sources of Slow Growth in African Economies. Journal of African Economics. 1997. Vol. 6(3). p. 335-376. URL: https://academic.oup.com/jae/article/6/3/335/993260.

6. Frankel J. A., and D. H. Romer. Does Trade Cause Growth? American Economic Review. 1999. Vol. 89(3). P. 379-399. URL: https://www.aeaweb.org/articles?id=10.1257/aer.89.3.379.

7. Kavoussi R. M. Export expansion and economic growth: Further empirical evidence. Journal of Development Economics. 1984. Vol. 14(1). P. 241-250.

8. Chenery, H. and A. Strout. International Trade and Development in African countries. Journal of Modern African Studies. 1994. Vol. 7(2). P. 12-18.

9. Egwaikhide F.O Economic growth through export expansion: evidence from Nigeria. Working Papers from African Economic Research Consortium. 1991.

10. Obadan, M. I. Economic Globalization, Markets and National Development: How Sensibly do the Poor Countries (Nigeria Included) Stand? Inaugural Lecture Series. 2008. University of Benin.

11. Awokuse T. O. Trade openness and economic growth: is growth export-led or import-led? Applied Economics. 2008. Vol. 40(2). P. 161-173.

12. Greenaway D., Morgan W. and Wright P. Trade liberalisation and growth in developing countries. Journal of Development Economics. 2002. Vol. 67 (1). P. 229-244.

13. Dollar D., Kraay A. Growth Is Good for the Poor. Journal of Economic Growth. 2002. Vol. 7(3). pp. 195-225.

14. Lin J., Li Y. Export and Economic Growth in China: A Demand-oriented Analysis. URL: https://www.researchgate.net/publication/228465883_Export_and_Economic_Growth_in_China_A_Demand-oriented_Analysis.

15. Sun P., Heshmati A. International Trade and its Effects on Economic Growth in China. Discussion Paper. 2010. №5151.

16. Trade Policy Development – WBG. URL: https://hub.unido.org/category/trade-policy-development-wbg.

17. Piekutowska A. Handel zagraniczny jako źródło zwiększenia efektywności gospodarowania. Studia Ekonomiczne. Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach. 2014. №180. Cz. 2. S. 227-235.

18. Rynarzewski T. Strategiczna polityka handlu międzynarodowego. Warszawa: PWE, 2005, 251 s.

19. Guzek M. Międzynarodowe stosunki gospodarcze: zarys teorii i polityki handlowej. Warszawa: PWE, 2006.

20. Ortiz-Ospina E., Beltekian D. and Roser M. Trade and Globalization. URL: https://ourworldindata.org/trade-and-globalization#explaining-trade-patterns-theory-and-evidence.

21. Bernhofen, D., & Brown, J. A Direct Test of the Theory of Comparative Advantage: The Case of Japan. Journal of Political Economy. 2004. №112(1). P. 48-67. URL: http://www.jstor.org/stable/10.1086/379944.

22. Moore L. The Economic Analysis of Preferential Trading Areas. W: The Economics of the European Union. Policy and Analysis. Red. M. Artis, N. Lee. Oxford University Press, Oxford, 1995.

23. Caves R. E., Frankel J. A., Jones R. W. Handel i finanse międzynarodowe. Warszawa: PWE, 1998.

24. Trade Has Been a Powerful Driver of Economic Development and Poverty Reduction. URL: https://www.worldbank.org/en/topic/trade/brief/trade-has-been-a-powerful-driver-of-economic-development-and-poverty-reduction.

25. Huchet M., Le Mouël C., Vijil M. The relationship between trade openness and economic growth: some new insights on the openness measurement issue. XIII ème Congrèsde l'Association Européennedes Economistes Agricoles (EAAE), Aug. 2011, Zurich. URL: https://institut-agro-rennes-angers.hal.science/hal-00729399.

26. Біла С.О. Сучасні тренди розвитку зовнішньоторговельних відносин та ризики «неопротекціонізму». Стратегія розвитку України. 2017. №1. С. 11-16.

27. Бабець І. Г. Зовнішньоекономічна безпека регіонів України в умовах співробітництва з країнами ЄС: теоретико-методологічні та прикладні аспекти: Монографія. Львів: ПАІС, 2011. 400 с.

28. Doing Business 2017: An Opportunity for All. World Bank Group. Flagship Report. Washington: WBG, 2016. 356 p.

29. Миценко І. М., Бабець І. Г. Трансформація системи управління зовнішньоекономічною та інвестиційною безпекою України в умовах глобалізації: монографія. Кропивницький: ЦНТУ, Поліграф-Сервіс, 2021. 464 с.

30. Коковський Л. О. Сучасні проблеми зовнішньоекономічної безпеки України та напрями їх подолання. Ефективна економіка. 2011. № 10. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=738.

31. Гавриленко Н. М., Широкий Г. М. Оцінка збалансованості зовнішньої торгівлі України. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2021-12/otsinka-zbalansovannosti-zovnishioi-torgivli-ukrainy-1.pdf.

32. Ярчук Т. М. Зовнішньоторговельні інтереси та методичні інструментарії їх оцінки. Ефективна економіка. 2013. № 11. http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2725.

33. Циганкова Т.М, Петрашко Л. П., Кальченко Т. В. Міжнародна торгівля: Навч. посібник. К.: КНЕУ, 2001. 488 с.

34. Пилюта М.Ю. Статистичний аналіз збалансованості зовнішньої торгівлі України. Дис. … канд. екон. наук, спец. 08.00.10 – статистика. Національна академія статистики, обліку та аудиту, Київ, 2021. 256 с.

35. Jeníček V., Krepl V. The role of foreign trade and its effects. Agriculture Economic. – Czech, 2009. 55 (5). Pp. 211–220.

36. Методологічні положення розрахунку індексів середніх цін, фізичного обсягу та умов торгівлі у зовнішній торгівлі товарами. URL: https://ukrstat.gov.ua/metod_polog/metod_doc/2005/419/metod.htm.

37. Безпека та конкурентоспроможність економіки України в умовах глобалізації: монографія /за ред. Власюка О.С. Київ: НІСД, 2017. 384 с.

38. Arranguez G. and Hinlo J. Export Geographical Diversification and Economic Growth among ASEAN Countries. URL: https://mpra.ub.uni-muenchen.de/81333.

39. Herfindahl-Hirschman Index. Antitrast Devision U. S. Department of Justice. URL: https://www.justice.gov/atr/herfindahl-hirschman-index.

40. Vipond T. Herfindahl-Hirschman Index (HHI). URL: https://corporatefinanceinstitute.com/resources/valuation/herfindahl-hirschman-index-hhi.

41. Динаміка географічної структури зовнішньої торгівлі товарами. Державна служба статистики України. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/zed.htm.

42. Валовий внутрішній продукт (1990-2020) (2016=100) з урахуванням перегляду даних платіжного балансу. URL: https://ukrstat.gov.ua/.

43. Індекси фізичного обсягу валового регіонального продукту у 2021 році (попередні дані). Експрес-випуск Державної служби статистики України від 06.07.2022 р. URL: https://ukrstat.gov.ua/.

44. Офіційний курс гривні до іноземних валют (середній за період). URL: https://bank.gov.ua/ua/markets/exchangerate-chart.

45. Індекси фізичного обсягу, середніх цін та умов торгівлі у зовнішній торгівлі України товарами. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/zd/in_fiz/arh_in_fiz_21_u.htm.

46. Географічна структура зовнішньої торгівлі України товарами. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/zd/ztt/ztt_u/arh_ztt2021.html.

47. Товарна структура зовнішньої торгівлі України у 2011 р. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2011/zd/tsztt/tsztt_u/tsztt1211_u.htm.

48. Товарна структура зовнішньої торгівлі України у 2021 р. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/zd/tsztt/tsztt_u/arh_tsztt2021_u.html.

49. Pogłębiona i kompleksowa strefa wolnego handlu między UE a Ukrainą. https://trade.ec.europa.eu/access-to-markets/pl/content/poglebiona-i-kompleksowa-strefa-wolnego-handlu-miedzy-ue-ukraina.

50. Співробітництво між Україною та країнами ЄС у 2013 році. Статистичний збірник. Київ: Державна служба статистики України, 2014. 207 с.

51. Співробітництво між Україною та країнами ЄС у 2017 році. Статистичний збірник. Київ: Державна служба статистики України, 2018. 182 с.

52. Товарна структура зовнішньої торгівлі з країнами ЄС. https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/zd/tsztt_ES/tsztt_ES_u/arh_tsztt_es_2021_u.html.

53. Гужва І., Іванов Є. Стратегічні орієнтири поглиблення торговельно-економічних відносин України з країнами Європейського Союзу в умовах дії Угоди про асоціацію. https://fru.ua/images/doc/analitics/2021/NDR_Ukr-EU.pdf.

54. Bezcłowy handel UE z Ukrainą wydłużony o rok. https://www.rp.pl/rolnictwo/art38447671-bezclowy-handel-ue-z-ukraina-wydluzony-o-rok.

55. Назаренко С. Ембарго на українське зерно: чи зможуть європейські фермери заблокувати вступ України до ЄС https://24tv.ua/economy/fermeri-yevropi-mozhut-blokuvati-vstup-ukrayini-yes-embargo-ukrayinske_n2328176.

56. The World in 2050. Will the shift in global economic power continue? Pricewaterhousecoopers, 2015. https://www.pwc.com/gx/en/issues/the economy/ assets/world-in-2050-february-2015.pdf.

57. Kroeber A. China’s Economy. What Everyone Needs to Know. Oxford University Press, New York, 2016, p. 169.

58. The EU in the World 2016, 2016, Publications Office of the European Union, Luxembourg. URL: http:// ec.europa.eu/eurostat/documents/3217494/7589036/KS-EX-16-001-EN-N.pdf.

59. Країни за товарною структурою зовнішньої торгівлі у 2021 р. https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/zd/kr_tstr/arh_kr_2021.htm.